

บทที่ 1

บทนำ

1.ความเป็นมาและความสำคัญของปัญหา

เกลือมีความผูกพันกับคนไทยมาช้านาน เท่าที่มีหลักฐานจากการศึกษา และขุดค้นทางโบราณคดี โดยอาจารย์ศรีศักร วัลลิโภดม และนักวิจัยชาวญี่ปุ่นจากมหาวิทยาลัยโอซากาซิติ¹ ในพื้นที่แถบลุ่มแม่น้ำมูลของภาคตะวันออกเฉียงเหนือพบว่า การผลิตเกลือมีมาตั้งแต่เมื่อประมาณ 2500 ปี และเป็นการผลิตที่ไม่ใช่เพียงแค่การยังชีพเท่านั้น แต่มีการพัฒนาการผลิตจนกระทั่งเป็นอุตสาหกรรมของเมือง และเป็นศูนย์กลางทางการติดต่อค้าขายและการแลกเปลี่ยนที่สำคัญกับภูมิภาคอื่นๆใกล้เคียง เช่น ชาวลาว และชาวเขมรที่อาศัยอยู่ในชุมชนบริเวณลุ่มทะเลสาบเขมร ที่เรียกกันว่าเส้นทางสายเกลือและวัฒนธรรมสายปลาแดก อาชีพการต้มเกลือจึงเป็นอาชีพสำคัญ เช่นเดียวกับการถลุงเหล็ก แหล่งเกลือที่สำคัญคือ

- 1) แอ่งโคราชแถบลุ่มน้ำชีตอนล่างและแม่น้ำมูลคือที่บ่อพันขัน² ในอำเภอสวรรณภูมิ จังหวัดร้อยเอ็ดและมีแหล่งผลิตเกลืออื่นๆกระจายโดยรอบบริเวณทุ่งกุลารำไรให้เชื่อว่าบริเวณทุ่งกุลารำไร

1

¹ ผู้สนใจสามารถอ่านได้ในงานแอ่งอารยธรรมอีสาน(2533) ของ อาจารย์ศรีศักร วัลลิโภดม ที่พูดถึงพัฒนาการการตั้งถิ่นฐาน สภาพเศรษฐกิจ สังคม วัฒนธรรมในพื้นที่ต่างๆแถบลุ่มแม่น้ำ โขง ชีและมูลโดยการขุดค้นทางและสำรวจทางโบราณคดีซึ่งพบแหล่งผลิตเกลือโบราณกระจายอยู่ในพื้นที่ต่างๆของภาคอีสาน หรือเอกสารการเสวนา ทุ่งกุลารำไร อาณาจักรเกลือ 2,500ปี ภูมิหลังนิเวศวัฒนธรรมของภาคตะวันออกเฉียงเหนือ (อีสาน) ซึ่งจัดที่ศูนย์มานุษยวิทยาสิรินธร เมื่อวันที่ 7 กุมภาพันธ์ 2546

² บ่อพันขันเป็นแหล่งผลิตเกลือสินเธาว์ที่มีความสำคัญมาตั้งแต่อดีต อยู่ในเขตระหว่างหมู่บ้านหนองหัวนาและหนองบ้านหนองคุณ ต.บ่อพันขัน อ.สุวรรณภูมิ จ.ร้อยเอ็ด ที่ได้มีการสำรวจโดยคณะจากมหาวิทยาลัยโตะไก ประเทศนิวซีแลนด์ ที่มีการสำรวจขุดค้นหาร่องรอยการทำเกลือสินเธาว์ของชุมชนสมัยโบราณ และศึกษาทางมานุษยวิทยา บริเวณบ่อพันขัน ซึ่งมีเนื้อที่ประมาณ1,000-3,500 เมตร ประกอบด้วยพื้นที่ราบลุ่มป่าโปร่ง มีพรรณไม้มากมาย และบริเวณชายฝั่งของบ่อพันขันมีเนินดินกว่า10 แห่ง เมื่อยามหน้าแล้งน้ำจะลดลงก็จะมองเห็นทรายสีขาวเป็นแนวยาวติดกัน บริเวณนี้มีความสำคัญในช่วงก่อนพุทธศตวรรษที่18 ซึ่งบริเวณดังกล่าวมีพระธาตุพันขัน เป็นศูนย์กลางของชุมชน ในการประกอบพิธีทางศาสนา ซึ่งสันนิษฐานว่าน่าจะเป็นชนชาติขอมที่สร้างพระธาตุนี้ขึ้น เพราะพบรูปเคารพและศิลปวัตถุ ที่พวกช่างขอมใช้หินทรายจากกันบ่อมา สลัก ถือกันว่าบ่อเกลือพันขัน เป็นแหล่งเกลือสินเธาว์ที่ใหญ่ที่สุดในภาคอีสานตอนล่าง ซึ่งเป็นแหล่งที่สำคัญของประชาชนในเขตนั้น

ร้องไห้ คืออาณาจักรเกลือเมื่อประมาณ 2,500 ปี ก่อนที่จะกลายเป็นพื้นที่แห้งแล้ง ดินเค็ม เนื่องจากทำอุตสาหกรรมเกลือมาอย่างยาวนาน จนถูกพัฒนามาเป็นพื้นที่ปลูกข้าวหอมมะลิที่สำคัญของประเทศไทยและระดับโลกแห่งหนึ่ง

2) แอ่งสกลนคร แอ่งกลุ่มแม่น้ำสงครามตอนบนไม่พบแหล่งทำเกลือและแหล่งถลุงเหล็ก อย่างที่พบในแอ่งโคราช พบเพียงแหล่งเล็กๆ 80 แห่ง มีแหล่งหนึ่งที่อำเภอบ้านดุง จังหวัดอุดรธานีเป็นแหล่งชุมชนโบราณในวัฒนธรรมบ้านเชียงที่พบแหล่งทำเกลือ จากการตรวจสอบแม้จะเป็นเนินดินคล้ายๆ เนินดินที่เกิดจากการทำเกลือหลายแห่งแต่ไม่พบเศษภาชนะที่ใช้ทำเกลือตามเนินดินเช่นเดียวกับแอ่งโคราช แต่จากการสอบถามชาวบ้านที่นี่พบว่า แหล่งเกลือที่บ้านดุง เพิ่งจะทำการมาราว 15-16 ปีนี้เองและเป็นการทำเกลือที่ทำลายสภาพแวดล้อม แต่แหล่งผลิตเกลือที่พบในบริเวณรอบหนองหานกุมภวาปี ซึ่งพบเนินดินที่ต่อเนื่องในการทำเกลือโบราณหลายแห่ง และพบเศษภาชนะต้มเกลือ เชื่อว่าการทำเกลือในแถบหนองหานกุมภวาปีน่าจะมียุคในสมัยราวพุทธศตวรรษที่ 16 เป็นต้นมา จากการค้นพบหลักฐานเศษภาชนะเคลือบสีเขียวแบบลพบุรีหรือแบบขอมซึ่งสอดคล้องกับการขยายตัวของการทำเกลือที่บ่อพันขันที่มีคนศึกษาไว้ ทำให้เรามองเห็นภาพการผลิตเกลือในยุคโบราณ บริเวณพื้นที่อาณาจักรโบราณในแถบภาคอีสาน อันเป็นภูมิภาคที่มีทรัพยากรเกลือใต้ดินมั่งคั่งกว่าภูมิภาคอื่นๆ และยังคงมีการผลิตสืบเนื่องมาจนถึงปัจจุบัน

ในแถบภาคเหนือของประเทศไทย แหล่งผลิตหรือพื้นที่ที่มีเกลืออยู่ ก็มีความสำคัญไม่น้อยเช่นกัน ดังเช่นหลักฐานที่ระบุในพงศาวดารเมืองน่าน เมื่อครั้งที่พระเจ้าติโลกราช ได้ยกทัพจากเมืองเชียงใหม่เข้ายึดรัฐอิสระเล็กๆ บริเวณแอ่งที่ราบเมืองน่านได้ใน พ.ศ.1993 พระเจ้าติโลกราชมีความต้องการผนวกเอาดินแดนเมืองแพร่และเมืองน่านเข้าเป็นส่วนหนึ่งของอาณาจักรล้านนาและต้องการแย่งชิงอำนาจโดยยึดกรุงสุโขทัยเดิมที่อยู่ในอำนาจของอยุธยาเป็นของตน แต่เหตุผลที่สำคัญดังที่พิเศษ เจียจันทรพงศ์³ ได้วิเคราะห์ไว้อย่างน่าสนใจว่า การที่เมืองน่านเป็นแหล่งผลิตเกลือสินเธาว์ที่สำคัญน่าจะเป็นเหตุผลสำคัญประการหนึ่งในการตัดสินใจเข้ามายึดเมืองน่าน ดังปรากฏในพงศาวดารว่า

เมื่อนั้นพระเจ้าอินตะแก่นท้าว แต่งผู้ใช้อาเกลือบ่อมางไปปนแซกถวาย พระยาติโลกราชเมืองเชียงใหม่หันแล ลุนแต่หน่วยหนึ่งพระยาติโลกราชมักใคร่ได้เมือง

³ พิเศษ เจียจันทรพงศ์ อ้างในทัศพงษ์ พจนีธีรสถิต, “ความสำคัญของเกลือสินเธาว์ที่มีต่อชุมชนกรณศึกษาบ้านนาเกิ่น ตำบลบ่อเกลือเหนือ อำเภอบ่อเกลือ จังหวัดน่าน,” (สารนิพนธ์สำนักบัณฑิตอาสาสมัคร มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, 2539), น. 21.

น่านไปส่วยค้าเมืองปิงเชียงใหม่ ก็จึงจัดทัพเอาจตุรงค์เสนาสี่จำพวก รัพลคน
ศึกทั้งมวลพร้อมแล้ว ท้าวก็เสด็จออกเมืองปิงเชียงใหม่ ท้าวก็ข่มพลไปทาง
เมืองล่อ เอาเจ้าล่อ ไปเป็นหัวหน้า มาทางเมืองปงเมืองควัน ลงมาทางตีนดอย
วาวมาฮอดเมืองน่านแล้ว...

เกลือจึงเป็นวัตถุธรรมชาติหรือแร่ธาตุที่มีค่ามหาศาลในพื้นที่ของผู้ครอบครอง ซึ่งทำให้เจ้า
เมืองต่างๆ ต้องการจะเข้าไปยึดครอง แย่งชิง ควบคุม และจัดการเพื่อการใช้ประโยชน์จาก
ทรัพยากรดังกล่าว ประวัติศาสตร์ของเมืองน่าน จึงเป็นตัวอย่างหนึ่งที่สะท้อนให้เห็นความสำคัญ
และคุณค่าของเกลือในอดีตที่ส่งผลกระทบต่อพื้นที่ ซึ่งมีทรัพยากรเกลืออันอุดมสมบูรณ์ปรากฏ
อยู่ เช่นเดียวกับในสมัยแผ่นดินสมเด็จพระนารายณ์มหาราช ในช่วงกรุงศรีอยุธยาตอนกลาง เกลือ
ถือว่าเป็นสินค้าและยุทธปัจจัยที่สำคัญของอาณาจักร ดังที่ได้มีการบันทึกไว้ในจดหมายเหตุแผ่นดิน
สมเด็จพระนารายณ์มหาราชในเรื่องของการค้าขายกับต่างประเทศ โดยบันทึกจดหมายของพ่อค้าชาว
อังกฤษ ชื่อ ยอร์ช ไฮวาร์ด ซึ่งเป็นผู้พาเจ้าพระยาวิชัยนทร เข้ามาในเมืองไทย ได้บันทึกเกี่ยวกับเกลือ
สินเธาว์ไว้ เมื่อ จุลศักราชที่1040 หรือคริสต์ศักราชที่1679 หรือประมาณ ปี พ.ศ.2221 ว่า

เกลือสินเธาว์ของเมืองนี้นั้นเป็นชนิดอย่างดีทีเดียว และทำมาอย่างดีตั้งแต่
ข้าพเจ้าได้เคยเห็น พระมหากษัตริย์ทรงขายพระราชทานแก่ราษฎร ของพระองค์เป็น
ราคาหาบละ 5 บาท แต่เมื่อจำหน่ายจากพระเจ้าอยู่หัว สินค้าอย่างนี้เป็นราคา
ถึง 17 บาท ราคานี้เป็นพิกัดราคาหลวง และตามราคานั้นได้ขายไปทุกปี ปีละ
มากๆ ให้แก่นายห้างหลวงของเจ้าแผ่นดินที่เมืองเฒ่าหมิงและเมือง...สำหรับให้
เจ้าเมืองนั้นใช้ในการทำสงคราม ที่รบพุ่งติดต่อกันระหว่างเมืองเฒ่าหมิงและพวกตาด
และเมืองญวนกับเมืองตังเกี๋ย⁴

ในสมัยกรุงศรีอยุธยา เรื่องของเกลือ ยังมีความไม่ชัดเจนว่า เกลือเป็นสินค้าควบคุมหรือสินค้า
เสรี เพราะในจดหมายของลาลูแบร์ ซึ่งเป็นเอกอัครราชทูตอำนาจเต็มของพระเจ้าหลุยส์ที่ 14 แห่ง
ประเทศฝรั่งเศส บอกว่าเกลือเป็นสินค้าที่สามารถผลิตได้อย่างเสรี ไม่มีการควบคุมดังที่บันทึกไว้
ว่า

⁴ กรมศิลปากร, ประชุมพงศาวดารภาคที่18 เรื่องจดหมายเหตุในแผ่นดินสมเด็จพระนารายณ์มหาราช.
พิมพ์ที่ระลึกในงานฉาบปณิกศพ นางสาวธมยา ต้นสงวนวงศ์ 17 มีนาคม 2506 (กรุงเทพฯ: กรมศิลปากร, 2506),
น. 2-4.

การค้าในกรุงสยามนอกจากที่กล่าวมาแล้ว คนทุกคนกระทำได้โดยเสรี เช่น การค้าข้าว ปลา เกลือ น้ำตาลทรายแดง น้ำตาลหม้อ กายานสีเทา เหล็ก ทองแดงและขี้ผึ้ง ...⁵

เมื่อถึงสมัยกรุงรัตนโกสินทร์ตอนต้น เกลือกลายเป็นสินค้าที่สำคัญของประเทศ ดังที่บาทหลวง ปาลเลอกัวซ์⁶ ได้เขียนบันทึกในสมัยรัชกาลที่ 4 ประมาณ ค.ศ. 1854 (พ.ศ. 2397) กล่าวถึงการทำแร่ ชนิดต่างๆ ในประเทศสยาม เช่น การทำนาเกลือที่มีอยู่เป็นจำนวนมาก โดยใช้ น้ำทะเลตากแดดกล้ำ ให้ระเหย เมื่อเกลือจับกันเป็นหนาแล้ว ก็ทุบให้แตกเป็นเกล็ดหรือเม็ด แล้วกวาดเก็บไว้เป็นกองใหญ่ เพื่อบรรทุกลงเรือ โดยมีการเก็บค่าภาษีอากรได้ตามสนธิสัญญาเบาว์ริง เป็นจำนวน 50,000 บาทต่อปี

สุวิทย์ ธีรศาสตร์และคณะ⁷ ได้ศึกษาเศรษฐกิจและการเมืองไทย ในสมัยกรุงธนบุรีถึงสมัย รัชกาลที่3 ระบุว่า เกลือเป็นสินค้าผูกขาดตั้งแต่สมัยสุโขทัยถึงสมัยอยุธยา ซึ่งสอดคล้องกับที่ ยอช ไวต์ ได้บอกว่า “เมืองสยามนี้บริบูรณ์ด้วยสินค้าต่างๆ...สินค้าต่าง ๆ นั้น คือ ไม้ หมากรูด ฝาง ช้าง เกลือสินเธาว์ ตะกั่ว งาช้าง สินค้าทั้งปวงเหล่านี้พระมหากษัตริย์รวบรัดเอาเสียทั้งหมด และมอบให้ กรมพระคลังสินค้าเป็นผู้จำหน่าย คนอื่นทั้งปวงนอกนั้นห้ามอย่างกวดขัน มิให้ซื้อสินค้าจากเมืองนั้น และลงโทษอย่างร้ายแรงเมื่อล่วงพระราชโองการ”⁸ และในช่วงรัตนโกสินทร์ เกลือเป็นสินค้าออกที่สำคัญในสมัยรัชกาลที่2 มีการเก็บภาษีอัตราเกวียนละ 4 บาท และอัตราเกวียนละ 2 บาท ในสมัย รัชกาลที่3 จากชาวต่างประเทศที่เข้ามาทำการซื้อขายเกลือกับกรุงสยาม ซึ่งช่วงนี้เกลือไม่ใช่สิ่งที่ผูกขาดจากรัฐโดยเด็ดขาด เพราะประชาชนสามารถผลิตและซื้อขายกันได้อย่างเสรี⁹

⁵ สันต์ ท.โกมลบุตร, จดหมายเหตุลาลูแบร์ ราชอาณาจักรสยาม, พิมพ์ครั้งที่2 (กรุงเทพฯ: ศรีปัญญา, 2548.), น. 287.

⁶ สันต์ ท.โกมลบุตร, เล่าเรื่องกรุงสยาม โดยมงเซญเอร์ ปาลเลอกัวซ์ (กรุงเทพฯ: ก้าวหน้า, 2520), น. 111.

⁷ สุวิทย์ ธีรศาสตร์, เศรษฐกิจการเมืองไทยสมัยกรุงธนบุรีถึงสมัยรัชกาลที่3 (ขอนแก่น: คณะมนุษยศาสตร์ มหาวิทยาลัยขอนแก่น, 2548), น. 43-81.

⁸ กรมศิลปากร, ประชุมพงศาวดารภาคที่18 เรื่องจดหมายเหตุในแผ่นดินสมเด็จพระนารายณ์มหาราช, พิมพ์ที่ระลึกในงานฉาบงานศพ นางสาวถนอมยา ดันสงวนวงศ์ 17 มีนาคม 2506 (กรุงเทพฯ: กรมศิลปากร, 2506), น. 2.

⁹ สุวิทย์ ธีรศาสตร์, เศรษฐกิจการเมืองไทยสมัยกรุงธนบุรีถึงสมัยรัชกาลที่3 (ขอนแก่น : คณะมนุษยศาสตร์ มหาวิทยาลัยขอนแก่น, 2548), น. 50-58.

ดังนั้น หลักฐานดังกล่าวสะท้อนให้เห็นความสำคัญของเกลือในทางเศรษฐกิจและการติดต่อค้าขายระหว่างประเทศ ซึ่งเกลือเป็นสินค้าออกที่สำคัญของอาณาจักรอยุธยา หรือแม้แต่หลักฐานในภาคใต้ของประเทศไทยก็ชี้ว่า ในอดีตรัฐปัตตานีนั้นมีการผลิตเกลือเป็นสินค้าออก¹⁰ และมีการติดต่อค้าขายกับแถบมาลายู เป็นต้น สิ่งต่างๆ เหล่านี้ทำให้เรามองเห็นภาพของการจัดการเกลือโดยรัฐรวมทั้งสะท้อนภาพการบริหารจัดการวัฒนธรรมชาติหรือแร่ธาตุดังกล่าวโดยพระมหากษัตริย์ซึ่งกระทำผ่านทางกรมพระคลังสินค้า ในการจำหน่ายเกลือให้กับประชาชน เช่นเดียวกับในสมัยกรุงรัตนโกสินทร์ตอนต้น ก็ยังไม่มีมาตรการกฎหมายควบคุมการประกอบกิจการเหมืองแร่โดยตรง ดังนั้นการกำกับดูแลและควบคุมการใช้ทรัพยากรธรรมชาติจึงเป็นพระราชอำนาจของกษัตริย์ ในการให้สิทธิ ในการอนุญาตให้มีทำเหมืองแร่ หรือบางครั้งก็มอบอำนาจผ่านการควบคุมและรับผิดชอบโดยพระสมุหกลาโหมและเจ้าเมืองในพื้นที่ที่มีแร่ นั้น จนกระทั่งถึงสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว(รัชกาลที่5)ที่มีการเก็บภาษีจากคนทำนาเกลือร่วมกับภาษีค่าเช่านาหรือภาษีที่ดิน และต่อมาในสมัยพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวอานันทมหิดล(รัชกาลที่8) จึงได้มีการตราพระราชบัญญัติเกลือ พุทธศักราช 2481 เพื่อควบคุมและจัดการพื้นที่การทำนาเกลือสมุทรและผู้ประกอบการเกลือสมุทรในประเทศไทย เมื่อเกลือได้กลายเป็นทรัพยากรธรรมชาติที่มีค่าในเชิงเศรษฐกิจ ที่รัฐเข้าไปจัดการการใช้ประโยชน์กับประชาชนและผู้ประกอบการ ผ่านการควบคุมและจัดเก็บภาษีเกลือในพื้นที่ทำการผลิตเพื่อการค้า นับแต่นั้นมา

การต่อสู้เรื่องเกลือในอีสาน

เริ่มจาก การสำรวจพบว่าน้ำบาดาลใต้ดินของภาคอีสานมีความเค็ม ในช่วงปีพ.ศ.2498 ซึ่งต่อมาพัฒนามาเป็นโครงการสำรวจโพแทชและเกลือหินในประเทศไทยของกรมทรัพยากรธรณี¹¹ ทำให้มีการเข้ามาของกลุ่มทุนอุตสาหกรรมเกลือนอกท้องถิ่นเข้ามาในพื้นที่ภาคอีสาน โดยเฉพาะในแถบจังหวัดมหาสารคามเป็นจำนวนมาก โดยเอารูปแบบการทำนาเกลือทะเลแบบตากตามชายฝั่งทะเลมาใช้ในพื้นที่ราบสูง ซึ่งทำให้ลำน้ำเสียวและพืชผลทางการเกษตรเสียหาย จากการปนเปื้อนของน้ำเค็ม อันนำไปสู่กรณีปัญหาของลำน้ำเสียวในช่วงปี พ.ศ.2514-2522 ที่มีการเคลื่อนไหวต่อสู้ระหว่างชาวนาในพื้นที่

¹⁰ นันทนา ตันติเวสส (แปล), ราชอาณาจักรและราชรัฐสยาม2 (กรุงเทพฯ: มูลนิธิโตโยต้าประเทศไทย, 2547), น. 65. ของเซอร์จอห์น เบาริง ที่ได้บันทึกในช่วงสมัยรัชกาลที่4 เมื่อเดินทางเข้ามาในราชอาณาจักรสยาม และบันทึกเรื่องราวไว้ในปีพ.ศ. 2398 ว่า ปัตตานีเป็นที่รู้จักในหมู่นักเดินเรือในสมัยโบราณ ...ข้าว เกลือทอง และดีบุก เป็นผลผลิตหลักของปัตตานี

¹¹ กรมทรัพยากรธรณี, 110 ปีกรมทรัพยากรธรณี ตำนานสืบสานทำแผ่นดิน (กรุงเทพฯ : กรมทรัพยากรธรณี., 2548), น. 107.

กับนายทุนนอกท้องถิ่นซึ่งเป็นนักการเมือง เพื่อให้รัฐบาลยกเลิกการอนุญาตทำการผลิตเกลือบริเวณ
ลำน้ำเสียว และนำไปสู่การปะทะกันของชาวบ้านและเจ้าหน้าที่รัฐ จนในที่สุดก็มีคำสั่งให้ปิดโรงงานใน
เวลาต่อมา แต่ปัญหาเกี่ยวกับทรัพยากรธรรมชาติได้พื้นดินตรงนี้ก็ไม่ได้ยุติ เนื่องจากการเข้ามาใช้
ประโยชน์ต่อทรัพยากรดังกล่าวของกลุ่มทุนข้ามชาติ มีความสลับซับซ้อนมากขึ้นโดยเฉพาะการใช้
เครื่องมือในทางกฎหมาย เช่นมีการเปลี่ยนแปลงการแก้ไขกฎหมายแร่ของประเทศไม่ว่าจะเป็นเรื่องของ
การถือครองที่ดินของชาวต่างชาติเกี่ยวกับการดำเนินธุรกิจในประเทศไทย โดยการแก้ไขพระราชบัญญัติ
แร่ พ.ศ. 2510 เพื่อเปิดโอกาสให้บริษัทข้ามชาติระดับโลกเข้ามาแย่งชิงทรัพยากรแร่ธาตุใต้พื้นดินของ
ประเทศไทยและขุดเจาะแร่ใต้พื้นดินในพื้นที่กว้างขวางมากขึ้นโดยไม่ต้องขออนุญาตเจ้าของที่ดิน
ข้างบน ซึ่งเป็นประเด็นสำคัญของการแก้ไขกฎหมายสำหรับขุดเจาะเกลือหินและแร่โพแทช¹² ใน
ภาคอีสานที่กำลังเป็นปัญหาสำคัญและมีความขัดแย้งรุนแรงในปัจจุบัน

ประเด็นเรื่องของเกลือและโพแทช กลายเป็นเรื่องของความรุนแรงในการช่วงชิง
ความหมาย การสร้างความรู้ ความจริง เกี่ยวกับเกลือ เพื่อสร้างอำนาจในการควบคุม จัดการ
ทรัพยากรเกลือใต้พื้นดินอีสาน โดยผ่านเรื่องของภาษาหรือการกล่าวถึง เมื่อเกลือและโพแทช ถูก
นิยามเข้าไปในชุดของทรัพยากรแร่ธาตุ ในรูปของตัวบทกฎหมาย เพื่อการจัดการและการควบคุม
การใช้ประโยชน์ของรัฐอย่างเป็นทางการ โดยการสร้างนิยามและองค์ความรู้ให้กับสิ่งที่เรียกว่า
‘ทรัพยากรธรรมชาติ’ และ ‘แร่ธาตุ’ ที่สะท้อนในนัยทางความหมาย ของการจำแนกแยกประเภท
ความเป็นเจ้าของและการควบคุมทรัพยากรเกลือและโพแทชใต้พื้นดินอีสาน โดยเฉพาะเรื่องของ
“โพแทช” ซึ่งเป็นประเด็นใหม่ของการจัดการทรัพยากรแร่ธาตุที่เข้ามาแทนที่เรื่องของการผลิตเกลือ
แบบพื้นบ้านในภาคอีสาน โดยความหมายของแร่โพแทชและเกลือนั้น ถ้าดูจากองค์ประกอบทาง

¹² การใช้คำว่าโพแทชหรือโปแตช สำหรับผู้ศึกษานั้นจะใช้ทั้งสองคำนี้ ตามที่มีคนกลุ่มต่างๆ ใช้กันในการ
สนทนา การเขียนคำนี้ในหนังสือ เอกสารต่างๆ ในความจริงคำว่า ‘โพแทช’ เป็นการอ่านออกเสียงทับศัพท์
ภาษาอังกฤษและลาติน ตามหลักราชบัณฑิตยสถานและอักขรานุกรมศัพท์ทางธรณีวิทยาและแร่ธาตุ ซึ่งทาง
ผู้เชี่ยวชาญในทางภาษาและธรณีวิทยาร่วมกันกำหนดขึ้น ส่วนคำว่า ‘โปแตช’ เป็นคำที่ชาวบ้านและคนในพื้นที่
ส่วนใหญ่เรียกกัน เพราะออกเสียงได้ง่ายในสำเนียงภาษาไทยและเป็นคำที่นักพัฒนาเอกชนเข้ามาให้ข้อมูลใช้
คำๆนี้เป็นหลัก ในส่วนของนักศึกษาใช้จะเขียนตามคำที่คนเรียกหรือสิ่งที่ใช้ในเอกสาร ซึ่งอาจมีการสลับกันตามแต่
ผู้ใช้ ให้เข้าใจว่าเป็นชื่อนี้เหมือนกัน คือโพแทชเทียม สำหรับเกลือนั้นไม่ใช่สิ่งเดียวกันกับโพแทช เพราะคุณสมบัติ
ทางเคมีที่แตกต่างกัน ไม่ว่าจะเป็นโซเดียมคลอไรด์ กับโพแทชเทียมคลอไรด์ ส่วนเกลือกับเกลือหินก็มีความ
แตกต่างกัน เกลือหินคือ Rock Salt อยู่รวมกันเป็นก้อนและในเกลือหินก็มีแร่ธาตุต่างๆอยู่ร่วมกันคือ โพแทชเทียม
ชนิดต่างๆ โซเดียม แมกนีเซียมและอื่นๆ ที่จะต้องนำมาผ่านกระบวนการแยกแร่จึงจะสามารถแยกแร่ต่างๆ ออก
จากกันได้

เคมีเปรียบเทียบกับเกลือแล้ว ก็จะมีองค์ประกอบที่แตกต่างกัน เนื่องจากเกลือก็คือโซเดียมคลอไรด์ (NaCl) ในส่วนของโพแทชก็คือโปแตสเซียมคลอไรด์ (KCl) แต่มันอยู่รวมกันได้พื้นดินภายในชั้นแร่ขนาดใหญ่ที่เรียกว่าเกลือหิน (rock salt) ดังนั้นแร่โพแทชไม่ได้อยู่อย่างโดดๆ แต่อยู่ร่วมกับเกลือโซเดียมและแร่ชนิดอื่นๆ ภายในชั้นเกลือหิน ซึ่งจะต้องนำมาผ่านกระบวนการแยกแร่จึงจะสามารถแยกแร่ชนิดต่างๆ ออกจากกันเพื่อใช้ประโยชน์ได้ต่อไป

ในแง่ของการต่อสู้เคเลี่ยนไหว เรื่องของเกลือและโพแทชถูกให้ความหมายที่แตกต่างภายใต้เงื่อนไขของการจัดการทรัพยากรธรรมชาติ เมื่อเกลือกลายเป็นประเด็นปัญหาผลกระทบทางสิ่งแวดล้อมที่เกิดจากอุตสาหกรรมเกลือที่ไม่ได้มาตรฐาน แต่โพแทชคือแร่ตัวใหม่ ที่กลุ่มทุนข้ามชาติกำลังจะเข้ามาดำเนินการทำเหมืองโดยใช้เทคโนโลยีที่ทันสมัย และมีมาตรฐานการป้องกันผลกระทบระดับโลก และในอีกทิศทางหนึ่งองค์การพัฒนาเอกชนในพื้นที่ ก็นำเรื่องของเกลือพื้นบ้านและเกลืออุตสาหกรรมท้องถิ่นมาต่อสู้กับกลุ่มทุนข้ามชาติหรือโครงการเหมืองแร่โพแทชอุดรธานี ได้ทำให้นัยของเกลือและโพแทช ถูกใช้ในการอธิบายหรือบอกเล่าเพื่อสร้างความรู้และอำนาจในการจัดการทรัพยากรธรรมชาติได้พื้นดินของอีสาน

แนวโน้มของปัญหาเรื่องการแย่งชิงทรัพยากรธรรมชาติเริ่มทวีความรุนแรงมากขึ้น เนื่องจากความซับซ้อนของปัญหาและการเข้ามาของทุนขนาดใหญ่ที่เป็นบริษัทข้ามชาติ ซึ่งโดยทั่วไปการผลิตเกลือสินเธาว์ จะมีรูปแบบการผลิตแบบเกลือพื้นบ้าน ที่ขุดเอาหน้าดินขึ้นมาต้ม ซึ่งไม่มีผลกระทบต่อสิ่งแวดล้อม เพราะบ่อเกลือส่วนใหญ่เป็นพื้นที่สาธารณะของชุมชน และรูปแบบการผลิตในเชิงพาณิชย์และอุตสาหกรรม ที่ใช้วิธีการสูบน้ำหรือดูดน้ำเกลือขึ้นมาต้มและตากบนลานดิน ลานซีเมนต์ หรือการทำเหมืองละลายแร่ที่ใช้วิธีอัดน้ำลงไปละลายชั้นเกลือหินเพื่อนำมาอบแห้ง โดยนายทุนนอกท้องถิ่นที่เข้ามากว้านซื้อที่ดินของชาวบ้านในพื้นที่ ซึ่งการผลิตแบบนี้จะส่งผลกระทบต่อสิ่งแวดล้อมและระบบนิเวศ พื้นที่ทางการเกษตร แหล่งน้ำ รวมถึงเรื่องของแผ่นดินทรุดอย่างกว้างขวาง เช่นบริเวณอำเภอบ้านม่วง จังหวัดสกลนครและอำเภอบ้านดุง จังหวัดอุดรธานี เป็นต้น

ในปัจจุบัน รูปแบบการผลิตเกลือมีการพัฒนาอย่างก้าวหน้า โดยใช้เทคโนโลยีที่มีความทันสมัยมากขึ้น รวมทั้งการพัฒนา รูปแบบการผลิตและขนาดของการผลิตก็เปลี่ยนแปลงไป เนื่องจาก การขุดเจาะเพื่อสำรวจหาแหล่งแร่ในบริเวณภาคอีสานเพื่อประโยชน์ในทางพาณิชย์และเชื้อเพลิงนักลงทุนต่างประเทศเข้ามาทำการผลิตและการลงทุนในแหล่งแร่ของประเทศ เช่น โครงการขุดเจาะสำรวจหาเกลือหินและโพแทช ของกรมทรัพยากรธรณีในช่วงปี พ.ศ.2516-2519 ได้

พบว่าในพื้นที่ภาคอีสาน มีแหล่งแร่โพแทชชนิดซิลไวต์¹³ ที่ดีที่สุดในโลก และบริษัทเอเชีย แปซิฟิก โปแตช คอร์ปอเรชั่น จำกัด จากแคนาดา ได้สนใจเข้ามาลงทุนและพัฒนากิจการเหมืองแร่ในประเทศ ไทย และได้รับประทานบัตรให้ทำการสำรวจและขุดเจาะหาแหล่งแร่โพแทชที่จังหวัดอุดรธานีในปี พ.ศ. 2523 เพื่อให้สามารถเข้ามาทำการสำรวจและขุดเจาะเหมืองแร่โพแทชเพื่อการอุตสาหกรรมได้ จนพบว่าใต้พื้นดินของจังหวัดอุดรธานี มีโพแทชที่มีคุณภาพดีระดับต้นๆของโลก โดยเฉพาะแร่โพแทช ชนิด ที่เรียกว่า ‘ซิลไวต์’ ที่มีความบริสุทธิ์มากกว่า 90% และแร่โพแทชชนิดรองลงมาอย่างแคลนาไลต์ จำนวน มากมายมหาศาล ประมาณว่าใต้พื้นดินอีสานทั้งแอ่งโคราชและแอ่งสกลนครมีปริมาณแร่โพแทช ประมาณ 407,000 ล้านตันแยกเป็นชนิดซิลไวต์ ประมาณ 7,000 ล้านตัน ชนิดแคลนาไลต์ ประมาณ 400,000 ล้านตัน และมีปริมาณเกลือหิน ประมาณ 18 ล้านตันในพื้นที่ 50,000 ตารางกิโลเมตร¹⁴ นั้น หมายความว่า ใต้พื้นดินของภาคอีสานทั้งหมด มีปริมาณเกลือหินและแร่โพแทชมากพอที่จะ นำมาใช้พัฒนาเศรษฐกิจของประเทศไทยได้

จากเหตุผลข้างต้นได้นำไปสู่กระบวนการแก้ไขพระราชบัญญัติแร่ พ.ศ.2510 ที่มีความ ล้าสมัยและไม่ทันกับการเปลี่ยนแปลงในด้านเทคโนโลยีของการทำเหมืองในต่างประเทศ รวมทั้งการ แก้ไขในประเด็นของ ‘คำนิยามของแร่’¹⁵ และเรื่องของ ‘แดนกรรมสิทธิ์’¹⁶ เพื่อให้สามารถนำ ทรัพยากรธรรมชาติใต้พื้นดินอีสานขึ้นมาใช้ให้เกิดประโยชน์ในทางเศรษฐกิจของประเทศ อันนำมา สู่ความขัดแย้งระหว่างชาวบ้านกับรัฐ ในเรื่องการจัดการทรัพยากรโดยเฉพาะประเด็นกฎหมายแร่ ที่ ต้องมีการเปลี่ยนแปลงแก้ไขใหม่เกี่ยวกับการทำเหมืองแร่โพแทชและเกลือหิน ซึ่งได้ผ่านความ

¹³ แร่โพแทช หรือโพแทชเทียมคลอไรต์ เป็นแร่ธาตุใน 3 ที่มีความสำคัญต่อพืช ร่วมกับฟอสฟอรัสและ ไนโตรเจน ประโยชน์ของมันใช้ทำปุ๋ยเคมีเป็นหลัก และโพแทชจะอยู่ร่วมกับเกลือหินและโซเดียมคลอไรต์ โดยโพ แทชก็จะมีหลากหลายชนิดที่พบในอุดรธานีมี 2 ชนิดคือ ซิลไวท์และแคลนาไลต์ แคลนาไลต์จะบริสุทธิ์น้อยกว่ามีสี น้ำตาลแดง ส่วนซิลไวท์เป็นแร่ที่ตลาดโลกต้องการ มีความบริสุทธิ์มากถึง 96-98 เปอร์เซ็นต์มีสีขาว

¹⁴ กองเศรษฐกิจธรณีวิทยา กรมทรัพยากรธรณี กระทรวงอุตสาหกรรม, ข้อมูลสถิติปริมาณแร่โพแทช (กรุงเทพฯ: กรมทรัพยากรธรณี, 2548), น. 1.

¹⁵ คำนิยามของแร่ หมายถึง การกำหนดความหมายของแร่ ในพระราชบัญญัติแร่(ฉบับที่ 5) พ.ศ.2545 ซึ่งแก้ไขเพิ่มเติมพระราชบัญญัติแร่ พ.ศ.2510 โดยเพิ่มนิยามคำว่า “ทำเหมืองใต้ดิน” ระหว่างคำว่า ทำเหมือง และ “ขุดเจาะน้ำเกลือใต้ดิน”

¹⁶ แดนกรรมสิทธิ์ หมายถึงเขตแดนแห่งสิทธิในการใช้ประโยชน์ ในพระราชบัญญัติแร่ พ.ศ. 2545 ใน มาตราที่ 88/3 บอกว่า การทำเหมืองใต้ดินผ่านใต้ดินของที่ดินที่มีเขตที่ว่าง หากอยู่ในระดับความลึกจากผิวดินไม่ เกินหนึ่งร้อยเมตร ผู้ยื่นคำขอประทานบัตรต้องแสดงหลักฐานต่อพนักงานเจ้าหน้าที่ว่า ผู้ขอจะมีสิทธิทำเหมืองใน เขตที่ดินนั้นได้

เห็นชอบของคณะกรรมการร่วมของรัฐสภา และประกาศใช้ในราชกิจจานุเบกษาเมื่อปี พ.ศ.2545 ดังนั้นการเปลี่ยนแปลงแก้ไขพระราชบัญญัติแร่ พ.ศ.2510 จึงเป็นการแก้ไขเพื่อเพิ่มนิยามและคำศัพท์ในกฎหมาย ในเรื่องความหมายของแร่ การผลิตแร่ และการจัดการทรัพยากรแร่ธาตุให้สอดคล้องกับการเปลี่ยนแปลงของสภาพสังคมและเทคโนโลยีที่ก้าวหน้ามากขึ้น ซึ่งนำไปสู่การต่อสู้เรียกร้องของชาวบ้านในพื้นที่โครงการเหมืองแร่โพแทชอุดรธานี ในนามของกลุ่มอนุรักษ์สิ่งแวดล้อมอุดรธานี ที่คัดค้านพระราชบัญญัติแร่ พ.ศ.2510 และต่อต้านโครงการเหมืองแร่โพแทช รวมถึงกลุ่มผู้นำชุมชนและชาวบ้านบางหมู่บ้านที่รวมกลุ่มกันผลักดันโครงการในพื้นที่ ดังนั้น แร่โพแทชจึงกลายเป็นสิ่งที่ชาวบ้านในพื้นที่ได้ปฏิเสธและสนับสนุนเกี่ยวกับโครงการดังกล่าว พร้อมกับความเข้าใจความหมายของสิ่งที่เรียกว่าโพแทชในแง่มูลค่าที่หลากหลาย ตามที่สถาบันต่างๆได้เข้ามา สร้างความรู้ความจริงให้กับชาวบ้านในพื้นที่เกี่ยวกับการจัดการทรัพยากรธรรมชาติใต้พื้นดินชนิดนี้

ประเด็นที่น่าสนใจก็คือ การสร้างความหมายและการต่อสู้ช่วงชิงความหมายของเกลือและโพแทชในพื้นที่ เพื่อสร้างความรู้ ความจริงและอำนาจในการจัดการทรัพยากรใต้พื้นดินอีสานเกี่ยวกับเกลือและโพแทช ที่ทำให้เรามองเห็นสิ่งเหล่านี้พร้อมกับชุดความรู้ และคำอธิบายที่ว่า ด้วยภูมิปัญญาท้องถิ่น วัฒนธรรมชุมชน ตำนานท้องถิ่น ผลกระทบทางสิ่งแวดล้อม การพัฒนาที่ยั่งยืน การจัดการทรัพยากรธรรมชาติ ผลประโยชน์ของชาติ ความเจริญ เทคโนโลยีที่ทันสมัย หรือความเป็นวิทยาศาสตร์ที่ถูกพูดถึงและผนวกกับบรรดาวาตะของบริษัท นักวิชาการ นักพัฒนาเอกชนและชาวบ้าน สิ่งเหล่านี้มีความสัมพันธ์กับการสร้างความจริงให้กับคนอุดรธานีและคนในพื้นที่เกี่ยวกับเกลือและโพแทชในเชิงของทรัพยากร ที่จะต้องนำไปใช้ในการจัดการ การใช้ประโยชน์และการพัฒนาทางเศรษฐกิจ

เกลือและโพแทช จึงมีนัยอย่างแตกต่างหลากหลายในการให้คุณค่า ภายใต้เหตุผลที่อยู่เบื้องหลัง ในการตัดสินใจเกี่ยวกับโครงการเหมืองแร่โพแทชว่าจะเอาหรือไม่เอาโครงการ โดยสะท้อนผ่านการช่วงชิงความหมายและการผลิตองค์ความรู้เกี่ยวกับเรื่องแร่ธาตุหรือทรัพยากรธรรมชาติผ่านบทสนทนา ผ่านภาษาในการบอกเล่า การอธิบาย โดยใช้เวทีสัมมนาทางวิชาการเป็นสื่อกลางเพื่อสร้างองค์ความรู้ สร้างการยอมรับและสร้างอำนาจในการจัดการทรัพยากรแร่ธาตุใต้พื้นดินของอีสานและประเทศไทย เมื่อเกลือไม่ใช่เรื่องของเครื่องปรุงในครัวเรือนหรือบนโต๊ะกับข้าว แต่ได้กลายเป็นวัตถุที่สำคัญกับระบบทุนนิยมและการพัฒนาอุตสาหกรรม ทำให้เรื่องของเกลือและโพแทช กลายเป็นเรื่องราวที่คนรับรู้และจัดการกับความคิด ความรู้ของคนในทิศทางที่แตกต่างหลากหลาย

ดังนั้น การพยายามสร้างเอกภาพของมั่นในการแก้ไขปัญหาได้กลายเป็นสิ่งที่สร้างความขัดแย้งในกระบวนการจัดการทรัพยากรธรรมชาติได้พื้นดินระหว่างคนในท้องถิ่น รัฐบาลและบริษัทข้ามชาติซึ่งทำให้เกิดการแย่งชิงทรัพยากรระหว่างกันอย่างรุนแรงมากขึ้น ภายใต้การสร้างความรู้ความจริงให้กับคนกลุ่มต่างๆ เพื่อสร้างอำนาจในการผูกขาด จัดการและใช้ประโยชน์จากแร่ธาตุและทรัพยากรธรรมชาติได้พื้นดินอีสาน อันเนื่องมาจาก การเผชิญหน้ากันระหว่างทุนนิยมอุตสาหกรรมที่ยึดมั่นในแนวคิดทางวิทยาศาสตร์ เทคโนโลยี ธรณีวิทยาและเศรษฐศาสตร์ กับความเชื่อท้องถิ่นความรู้พื้นบ้าน ซึ่งเป็นเรื่องของตำนานพื้นบ้านและวิถีชีวิตของคนในพื้นที่ โดยที่วาทกรรมกระแสหลักของรัฐและบริษัทเหล่านั้น ไม่เปิดพื้นที่ให้วาทกรรมชาวบ้านสามารถแทรกซึมหรือสถาปนาตัวเองขึ้นมาได้อย่างทัดเทียมโดยง่าย แต่ว่าวาทกรรมของรัฐและบริษัทข้ามชาติก็ไม่เคยเป็นสิ่งที่ผูกขาด เพราะมันก็มีการปะทะ ประสานกับวาทกรรมท้องถิ่นอยู่ตลอดเวลา

ดังที่ผู้ศึกษาได้พบเกี่ยวกับการเรียกเกลือที่มีความแตกต่างมากกว่า 20 คำ เช่น ‘เกลือสินเธาว์’ ‘เกลือสมุทร’ ‘เกลือซี้ทา’ ‘เกลือดินเอียด’ ‘เกลือไอโอดีน’ ‘เกลือदान’ ‘เกลือโปแตช’ ‘เกลือซิลไวท์’ ‘เกลือด่าง’ ‘เกลือบก’ ‘เกลือหิน’ ‘เกลือแกง’ ‘เกลือป่น’ ‘เกลืออุตสาหกรรม’ ‘เกลือบริโภค’ ‘เกลือดิบ’ ‘เกลือสุก’ ‘เกลือต้ม’ ‘เกลือตาก’ ‘เกลือพื้นบ้าน’ ‘เกลือบ้านนั้นบ้านนี้’ เป็นต้น ทำให้ผู้ศึกษาคิดว่า มีความน่าสนใจในการจำแนกแยกแยะประเภทของการใช้ประโยชน์และการให้ความหมายที่ค่อนข้างหลากหลาย รวมทั้งมีการเชื่อมโยงเรื่องเกลือกับเรื่องต่างๆ เช่น อุตสาหกรรม ชุมชน ภูมิปัญญาพื้นบ้าน และการพึ่งตนเอง ซึ่งเป็นประเด็นสำคัญของการศึกษาเกี่ยวกับภาษา ความรู้และอำนาจ ในสิ่งที่ชาวบ้านสะท้อนโลกทัศน์ของพวกเขาออกมาซึ่งมีความสัมพันธ์กับกระบวนการจัดการทรัพยากรธรรมชาติได้พื้นดินของท้องถิ่นที่ปะทะกับระบบทุนนิยม ภายใต้ความคิดเชิงพาณิชยกรรมและอุตสาหกรรมนิยมในปัจจุบัน

2.วิธีการศึกษาและการเก็บข้อมูล

ตัวตอนที่หลากหลายในสนาม : ตัวตนของชาวบ้าน ตัวตนของนักพัฒนาตัวตนของนักศึกษา

ผู้ศึกษาเกิดและเติบโตที่บ้านโนนสูง ตำบลโนนสูง อำเภอเมือง จังหวัดอุดรธานีซึ่งอยู่ในพื้นที่โครงการ บริเวณค่ายทหารเปปเปอร์ไกเดอร์ (ส่วนแยก202 บชร.2) ซึ่งเป็นห้องแถวเล็กๆของทหารยศชั้นประทวน โดยที่พ่อของผู้ศึกษาเป็นคนขยันทำมาหากิน ท่านชอบไปหาปลา เก็บเห็ด และเก็บของป่าในช่วงเวลาว่างๆ เสาร์ อาทิตย์ ทำให้ผู้ศึกษาได้มีโอกาสติดตามท่านไป ตั้งแต่โนนหมากมိုးหรือเนินแดงโม ที่เป็นที่ตั้งโครงการยังเต็มไปด้วยป่าไม้ พวกไม้เต็งรัง ไม้พุ่มจำนวนมาก ซึ่งผู้ศึกษา

เคยเข้าไปขุดจิ้งหรีด เก็บพุทราและหาเห็ดในช่วงฤดูแล้งและฤดูฝนเป็นประจำ ซึ่งบิดาเคยพาผู้ศึกษาไปดูที่ทุ่งเศษเกลือซึ่งยังเห็นคราบสาเกลือปรากฏอยู่และไม่มีหญ้าเกิดเป็นบริเวณกว้าง ในบริเวณสถานที่ตั้งนิคมอุตสาหกรรมใกล้หนองนาตาล ซึ่งเมื่อก่อนเป็นป่าหนาแน่น ปัจจุบันป่าได้ถูกตัด ถูกถมดิน และตั้งเสาไฟฟ้า เพื่อเตรียมสร้างโรงงาน สิ่งเหล่านี้เองที่ทำให้ผู้ศึกษาเห็นการเปลี่ยนแปลงของชุมชนและพื้นที่ การเข้ามาของคนกลุ่มต่างๆในพื้นที่ภายใต้กระแสการพัฒนา แต่ก็ไม่เคยคิดที่จะศึกษาหรือทำความเข้าใจถึงเหตุการณ์เหล่านี้อย่างจริงจัง อาจเป็นเพราะว่า ผู้ศึกษายังไม่รู้สึกว่าตัวเองเป็นนักมานุษยวิทยา ทำให้ผู้ศึกษาเป็นเพียงคนในพื้นที่คนหนึ่งที่มีการพัฒนาต่างๆ ที่เข้ามา อย่างคุ้นชินและไม่ตั้งคำถามกับสิ่งที่เกิดขึ้น และนี่คือธรรมชาติของการรับรู้ของผู้ศึกษาในฐานะ คนในพื้นที่คนหนึ่ง

ในช่วงปีพ.ศ. 2544-2546 ผู้ศึกษาเป็นอาสาสมัครโครงการอนุรักษ์ลำน้ำพอง ได้มาสำรวจและศึกษาเรื่องเกลือที่หนองหานกุมภวาปีโดยเชื่อมโยงกับโครงการเหมืองแร่โพแทชที่แหล่งสมบูรณ์ ซึ่งผู้ศึกษาได้เลือกมาเป็นนักพัฒนาเอกชนที่หมู่บ้านของตนเอง ซึ่งกำลังจะมีปัญหากรณีโครงการเหมืองแร่โพแทชของบริษัทข้ามชาติ บทบาทหน้าที่ของผู้ศึกษาในช่วงแรกจึงเป็นผู้เก็บข้อมูลพื้นฐานต่างๆของชุมชนรอบหนองหาน ทำให้ผู้ศึกษาได้เห็นวิถีชีวิตที่น่าสนใจของคนที่นี่ ไม่ว่าจะเป็นวิถีประมง การผลิตเกลือพื้นบ้านและการทำปลาร้า ซึ่งได้ใช้ประโยชน์จากข้อมูลดังกล่าวในการวิจัยโครงการของสำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย.ในเรื่องการอนุรักษ์พื้นที่ชุ่มน้ำหนองหาน เป็นระยะเวลา 4 เดือน ก่อนที่จะเข้ามาสู่พื้นที่โครงการเหมืองแร่โพแทช โดยการจัดประชุมร่วมกับคุณสุวิทย์ กุหลาบวงษ์ เลขาธิการเครือข่ายสิ่งแวดล้อมภาคอีสาน และคุณเกรียงศักดิ์ สุขวาสนะ เพื่อให้ความรู้แก่ชาวบ้านเกี่ยวกับเรื่องเหมืองแร่โพแทชที่จะเข้ามาในชุมชน ทำให้มองเห็นภาพความคิดความเข้าใจของชาวบ้านต่อเรื่องดังกล่าว รวมถึงพัฒนาการของการเคลื่อนไหวต่อสู้ขององค์กรชาวบ้านที่เริ่มต้นตั้งแต่เดือนตุลาคมปี พ.ศ.2544 และจัดตั้งกลุ่มอนุรักษ์สิ่งแวดล้อมอุดรธานี¹⁷ อย่างเป็นทางการเมื่อวันที่ 17 มกราคม พ.ศ.2545 ที่วัดอรุณธรรมรังษี ซึ่งทำให้ผู้ศึกษาทำการเคลื่อนไหวต่อสู้กับชาวบ้านด้วยวิธีการต่างๆ เช่นประชุมชาวบ้าน ยื่นหนังสือ เดินรณรงค์ ประท้วงที่หน้ากระทรวง

¹⁷ ในตอนแรกมีคนเสนอชื่อกลุ่มรายชื่อ มีกลุ่มต่อต้านชุมชนเข้มแข็ง กลุ่มต่อต้านสารพิษต่อร่างกาย กลุ่มอนุรักษ์สิ่งแวดล้อมชุมชนและต่อต้าน กลุ่มพิทักษ์สิทธิเสรีภาพชุมชนและสังคม กลุ่มต่อต้านเหมืองแร่โปแตชอุดรธานี และกลุ่มอนุรักษ์ธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมอุดรธานี แต่เมื่อลงมติปรากฏว่า กลุ่มต่อต้านเหมืองแร่โปแตชอุดรธานีชนะด้วยคะแนนเสียง แต่ต่อมาก็ต้องเปลี่ยนชื่อเพราะชื่อมันรุนแรงเกินไป จึงเป็นกลุ่มอนุรักษ์สิ่งแวดล้อมอุดรธานีในปัจจุบัน โดยมีเป้าหมายที่ตั้งไว้ตอนแรกก็คือ อนุรักษ์สิ่งแวดล้อม ต่อต้านคัดค้านการคัดค้านโครงการเหมืองแร่โปแตช และเสริมสร้างความเข้มแข็งของชุมชน

อุตสาหกรรม หรือไปตามเวทีต่างๆ การมีส่วนร่วมเหล่านี้ ทำให้ผู้ศึกษาได้เห็นภาพของการเคลื่อนไหวเปลี่ยนแปลงโลกทัศน์ ความคิด วิถีชีวิตของชาวบ้าน และประเด็นของการต่อสู้ เกี่ยวกับเกลือและโพแทชที่เปลี่ยนแปลงหรือเคลื่อนไปตลอดเวลา ในช่วงนี้ผู้ศึกษาเริ่มที่จะเข้าใจประเด็นเรื่องเกลือและโพแทช มากขึ้นทั้งทางด้านวัฒนธรรม จากกลุ่มน้ำหนองหาน และด้านนโยบาย จากโครงการเหมืองแร่โพแทชอุดรธานี รวมทั้งอารมณ์ ความรู้สึกของผู้ศึกษาที่มีอคติกับกลุ่มทุนข้ามชาติที่เข้ามา และอยากให้โครงการนี้ยกเลิกไปจากพื้นที่ ดังนั้นผู้ศึกษาก็ยังไม่ชินกับการ ด้านมานุษยวิทยา เพราะผู้ศึกษาเป็นนักพัฒนาที่มองปัญหาต่อเรื่องดังกล่าวจากประสบการณ์และจุดที่ผู้ศึกษายืนอยู่ คือกลุ่มของชาวบ้านในพื้นที่ ที่คัดค้านโครงการ

จนกระทั่งปี พ.ศ.2546 ถึงปัจจุบัน ผู้ศึกษาลาออกจากงานพัฒนาที่ทำ แล้วเข้ามาเรียนที่คณะสังคมวิทยาและมานุษยวิทยา สาขามานุษยวิทยา มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ ผู้ศึกษาต้องทำวิทยานิพนธ์และสอบวิทยานิพนธ์เพื่อจบการศึกษา ความตั้งใจแรกเริ่มที่เข้ามาศึกษาก็คือ การทำวิทยานิพนธ์เกี่ยวกับเรื่องเหมืองแร่โพแทชที่กำลังเป็นประเด็นปัญหาในพื้นที่ การคิดหาวิธีการในการศึกษา ประเด็นที่จะศึกษาเกี่ยวกับเรื่องเหมืองแร่โพแทช ไม่ว่าจะเป็นเรื่องของวิถีชีวิตเกษตรกรรม เรื่องเกลือพื้นบ้าน เกลืออุตสาหกรรม เรื่องปุ๋ย และตำนานพื้นบ้าน ทำให้ผู้ศึกษาได้มองกลับลงไปในงานภาคสนามที่ตัวเองทำอีกครั้ง ไม่ใช่ในฐานะของคนทำงานในพื้นที่ แต่เป็นนักศึกษาที่จะลงไปสืบค้นข้อมูล และทำความเข้าใจกับโลกทัศน์และความคิดของชาวบ้านที่ตัวเองเคยทำงานร่วมกันอีกครั้ง แต่สิ่งที่ปฏิเสธไม่ได้ก็คือ สิ่งที่ชาวบ้านมองผู้ศึกษา ก็ยังคงเป็นคนทำงาน ซึ่งสะท้อนผ่านการเรียกชื่อ หัวหน้าต้น และมักจะถามผู้ศึกษาตลอดว่า ช่างใน หรือทางการเขาพูดเรื่องโพแทชยังไปบ้าง นั่นคือ เขาต้องการรู้ว่าคนนอกมองเขาอย่างไร และมองเขาอย่างไรที่เขาเป็นหรือไม่ ผู้ศึกษาก็เช่นกัน ในขณะที่ผู้ศึกษาเข้าไปในชุมชน ผู้ศึกษาก็รู้สึกตัวว่าตัวเองไม่ได้จ้องมองหรือสังเกตการณ์พวกเขาเพียงฝ่ายเดียว แต่พวกเขาก็จ้องมองและสังเกตผู้ศึกษาไปพร้อมกันด้วย พวกเขาอยากรู้อะไรของผู้ศึกษา จะเขียนออกมาอย่างไร เขาช่างเขาไหม และจะเป็นประโยชน์ต่อการต่อสู้ของพวกเขาหรือไม่ แม้ว่าผู้ศึกษาพยายามที่จะอธิบายถึงสถานการณ์ของตัวเองที่เปลี่ยนไปว่า ไม่ใช่ผู้ปฏิบัติงานในพื้นที่ แต่เป็นผู้ศึกษาหาข้อมูลในพื้นที่เพื่อเขียนวิทยานิพนธ์ แต่ความรู้สึกที่ผู้ศึกษามีต่อพื้นที่และชาวบ้านที่เคยทำงานมาด้วยกัน ก็ไม่สามารถแยกออกจากกันได้ชัดเจน เมื่อตำแหน่งและมุมมองของผู้ศึกษาเคยอยู่ในแนวเดียวกันกับกลุ่มอนุรักษ์สิ่งแวดล้อมอุดรธานี แต่ต้องกลับมาศึกษาพื้นที่ซึ่งตัวเองเคยทำงาน ในฐานะนักมานุษยวิทยา ซึ่งจะต้องศึกษาข้อมูลที่เป็นกลาง รอบด้านและ ไม่มีอคติ ทำให้ผู้ศึกษาเริ่มรู้สึกว่า ตัวเราในสนาม ไม่ใช่แค่เราปะทะตัวเรากับชาวบ้านในแง่ที่เป็นความคาดหวังของชาวบ้านต่องานของผู้ศึกษา แต่ตัวเรายังปะทะกับตัวเราเอง ในแง่ของอคติส่วนตัวกับความเป็น

กลางทางวิชาการของเรา แม้ว่าเราไม่ใช่คนแปลกหน้าสำหรับคนในท้องถิ่นที่เราศึกษาและเคยทำงานกับพวกเขามาอย่างยาวนาน แต่เราก็กลายเป็นคนแปลกหน้าของตัวเองเมื่อเรากลับเข้ามาในพื้นที่ ทั้งวิธีการถามคำถาม การใช้ข้อมูลจากกลุ่มต่างๆ ที่อยู่ตรงกันข้ามหรือกลุ่มที่ผู้ศึกษาเคยปฏิเสธ เพื่อให้ข้อมูลภาคสนามมีความรอบด้าน และเป็นกลางในการวิเคราะห์มากขึ้น จากการฟังเสียงของคนกลุ่มต่างๆ ที่พูดถึงเกลือและโพแทช

ดังนั้น ตัวตนของผู้ศึกษาในงานวิทยานิพนธ์ชิ้นนี้ จึงไม่ใช่ในฐานะของคนนอกอย่างที่นักมานุษยวิทยาอย่างมาลินอฟสกี (Malinowski) เข้าไปศึกษาในหมู่เกาะโทรเบียนแล้วพยายามทำตัวเป็นคนใน แต่ผู้ศึกษาคือคนใน ที่ยึดตัวเองอย่างคนนอกพื้นที่ โดยการมองกลับลงไปบนพื้นที่อย่างตั้งคำถามและวิพากษ์ ดังนั้นความเป็นคนในของผู้ศึกษา จึงมีสถานะที่แตกต่างหลากหลาย ซึ่งสัมพันธ์กับการจัดการเนื้อหาความจริงในภาคสนาม งานวิชาการชิ้นนี้ จึงอาจเรียกได้ว่าเป็นงานของนักมานุษยวิทยาคนใน ที่มีสถานะและประสบการณ์ที่แตกต่างกันแม้ว่าจะอยู่ในพื้นที่ หรือสนามเดียวกัน ไม่ว่าจะเป็นฐานะคนที่อยู่ในพื้นที่และนักพัฒนาที่ยึดอยู่กับชาวบ้าน หรือนักวิชาการ ซึ่งทำให้ผู้ศึกษามองสิ่งที่เกิดขึ้นในพื้นที่จากแง่มุมต่างๆ ทั้งที่เจือด้วยอคติและปราศจากอคติ หรือมีอัตลักษณ์ที่เลื่อนไหลตามพื้นที่และบริบท เมื่อผู้ศึกษาเขียนถึง“พวกเขา”หรือตัวชาวบ้าน ในฐานะที่ผู้ศึกษาก็คือชาวบ้านหรือเป็นพวกเขา และทั้งผู้ศึกษาและชาวบ้านต่างก็เป็น ‘พวกเรา’ ในขณะที่บริษัทข้ามชาติ ก็คือ ‘คนอื่น’ หรือ ‘ไม่ใช่พวกเรา’ สิ่งที่ทำหายก็คือการก้าวข้ามอคติ และการเปิดใจรับฟังคนอื่น รวมถึงกลับมามองดูการทำงานของตัวเอง พื้นที่และการเคลื่อนไหวของคนกลุ่มต่างๆ ในพื้นที่ ไม่ใช่ในฐานะพวกเรา พวกเขาแต่เป็นตัวเอง ในสนาม

วิธีการศึกษาของคนในที่ยึดตัวเองอย่างคนนอก

ในส่วนของเนื้อหาของวิทยานิพนธ์ ผู้เขียนใช้วิธีการศึกษาข้อมูลภาคสนามทางมานุษยวิทยา โดยใช้ข้อมูลใน 2 ช่วง คือช่วงที่เป็นนักพัฒนา และในช่วงที่เป็นนักศึกษา ซึ่งมีความแตกต่างกันในแง่ของวิธีการศึกษาและเก็บข้อมูล เนื่องจากในช่วงแรกผู้ศึกษาทำงานกับชุมชนและมีความสนิทสนมคุ้นเคยกับคนในพื้นที่ซึ่งทำงานร่วมกัน ทำให้ผู้ศึกษาได้รับข้อมูลต่างๆ ที่หลากหลายจำนวนมากเกี่ยวกับความเป็นมาของโครงการ รวมถึงการเห็นภาพของการเคลื่อนไหวต่างๆ ในพื้นที่ โดยเฉพาะการพูดคุยกันของชาวบ้านในชีวิตประจำวัน การปฏิบัติกิจกรรมต่างๆ ของชาวบ้าน เช่นการต้มเกลือ การทำพิธีกรรมต่างๆ ในรอบปี หรือ การแต่งกลอนลำเกี่ยวกับโครงการเหมืองแร่โพแทช อุดรธานี เป็นต้น ในทางตรงกันข้ามเมื่อผู้ศึกษากลับมาเก็บข้อมูลในพื้นที่เพื่อทำวิทยานิพนธ์ ข้อมูลต่างๆ ที่ได้จึงมีความเฉพาะมากขึ้น ตามกรอบการศึกษาที่วางเอาไว้ รวมทั้งข้อมูลพหุติภูมิ จำพวกข่าวต่างๆ

เอกสารการประชุมสัมมนา บันทึกการประชุมชาวบ้าน วารสารของบริษัทข้ามชาติ ใบปลิว แลงการณ์ของฝ่ายสนับสนุนและสื่อต่างๆ เข้ามาช่วยในการวิเคราะห์ เพื่อให้ได้ข้อมูลรอบด้านมากขึ้น ทั้งฝ่ายบริษัท และกลุ่มผู้ที่สนับสนุนโครงการ วิธีการเก็บข้อมูลจึงไม่สามารถใช้วิธีการเก็บข้อมูลแบบมีส่วนร่วมได้ (participation observation) แต่ใช้วิธีการสัมภาษณ์จากสิ่งที่เขาพูดหรือยืนยันความจริงออกมา โดยไม่เอาตัวเองเข้าไปร่วมในกิจกรรมเคลื่อนไหวเช่นชุมนุมกับชาวบ้านเหมือนในอดีต แต่อาจเข้าร่วมในเวทีสัมมนาที่เปิดให้คนหลายกลุ่มเข้ามาร่วม เพื่อดูว่าแต่ละกลุ่มพูดอย่างไรบ้าง เป็นต้น เนื่องจากผู้ศึกษาต้องยึดตำแหน่งตัวเองออกมาข้างนอก โดยยึดตำแหน่งของตัวเองบนพื้นที่ทางวิชาการที่ต้องทำให้เป็นกลางมากที่สุดในการศึกษา แต่ถึงอย่างไรก็ตามผู้ศึกษาก็ยังคงเป็นคนที่อยู่ในพื้นที่ และอยู่กับสภาพความจริงของพื้นที่ตรงนี้ ฐานะของผู้ศึกษา จึงไม่สามารถเป็นแบบคนนอกที่แสวงเข้ามาทำตัวแบบคนในและบอกว่าตัวเองปราศจากอคติได้อย่างสมบูรณ์ แต่ผู้ศึกษาเป็นคนในที่ต้องวางบทบาทตัวเองเป็นคนนอก เพื่อมองสิ่งต่างๆ จากมุมมองที่หลากหลาย ภายในประสบการณ์ที่แตกต่าง ทำให้ผู้ศึกษาต้องปรับเปลี่ยนความสัมพันธ์ ระหว่างตัวเองกับชาวบ้านและนักพัฒนาที่เคยทำงานด้วยกันในพื้นที่ ในลักษณะแบบความสัมพันธ์ส่วนตัว (subjective relation) มาเป็นความสัมพันธ์ที่เป็นทางการ (formal relation) ในการเก็บข้อมูลภาคสนาม

ในส่วนของทฤษฎีนั้น ผู้ศึกษาได้ศึกษาสิ่งที่ถูกพูดหรือให้ความหมายเกี่ยวกับเกลื้อและโพแทชของคนกลุ่มต่างๆ และปฏิบัติการทางภาษาที่ถูกผลิตซ้ำ และทำให้มันกลายเป็นความรู้ความจริงของพื้นที่เพื่อสร้างอำนาจในการจัดการทรัพยากรได้พื้นดิน ตามกรอบวิธีการศึกษาแบบ Archaeology และ Genealogy ของมิเชล ฟูโก ที่ทำให้หน่วยการวิเคราะห์ของผู้ศึกษาไม่ใช่สภาพทางกายภาพ หมู่บ้านและชุมชนเท่านั้น แต่หน่วยในการวิเคราะห์จะเน้นไปที่มิติของความสัมพันธ์เชิงอำนาจและความรู้ และปฏิบัติการของวาทกรรม ที่เกี่ยวข้องกับคนในพื้นที่ ซึ่งจะช่วยให้เข้าใจความคิด โลกทัศน์ของคน ต่อเรื่องเกลื้อและโพแทชที่เป็นแกนหลัก ผ่านสิ่งที่คนกลุ่มต่างๆ พูดถึง และสิ่งที่คนในพื้นที่ปฏิบัติในชีวิตประจำวัน เพื่อดูการปะทะ ประสาน การช่วงชิงความหมายระหว่างกันเพื่อสร้างอำนาจและความรู้ในการจัดการทรัพยากรธรรมชาติได้พื้นดินอีสาน โดยจะแบ่งการศึกษาออกเป็นสามส่วน คือ ส่วนแรก มองสิ่งที่คนพูดถึงเกลื้อและโพแทชในเวทีสัมมนา ซึ่งเป็นการให้ความหมาย ส่วนที่สองเป็นการสืบค้นร่องรอยความรู้ที่อยู่เบื้องหลังวาทกรรมชุดต่างๆ ที่ปรากฏ ส่วนที่สาม เป็นการเปิดให้เห็นการปะทะกันของวาทกรรมในการสร้างความรู้เรื่องเกลื้อและโพแทช รวมถึงอำนาจในการจัดการทรัพยากรธรรมชาติได้พื้นดินอีสาน

3. พื้นที่และขอบเขตของการศึกษาความหลากหลายของพื้นที่และตัวต้นผู้ศึกษา

เนื่องจากเป็นการศึกษาสิ่งทีกล่าวถึงเกี่ยวกับเกลือและโพแทช ในสนามที่มีความหลากหลาย และมีการปะทะกันของวาทกรรมชุดต่างๆ ผู้ศึกษาจึงเลือกพื้นที่ที่มีรูปแบบการผลิตเกลือที่แตกต่างกัน ซึ่งสะท้อนโลกทัศน์ ความคิดและวิธีการจัดการทรัพยากรที่แตกต่างกันเป็นพื้นที่ศึกษา โดยเฉพาะใน จังหวัดอุดรธานีที่ผู้ศึกษาอาศัยอยู่ในปัจจุบัน ซึ่งกำลังมีกรณีปัญหาจากโครงการเหมืองแร่โพแทช ของบริษัทเอเชีย แปซิฟิค โปแตช คอร์ปอเรชั่น จากประเทศแคนาดา (ปัจจุบันถูกซื้อหุ้นและ ดำเนินการต่อโดยบริษัทิตาเลียนไทย ดีเวลลอปเม้นต์ จำกัด)

ผู้ศึกษาเลือกพื้นที่ที่มีรูปแบบการผลิตเกลือที่แตกต่างกันในจังหวัดอุดรธานี 3 พื้นที่ สำหรับ ศึกษา คือ 1.พื้นที่ลุ่มน้ำหนองหาน กิ่งอำเภอบึงสามพันและอำเภอกุมภวาปี ที่ผลิตเกลือ แบบพื้นบ้านโดยการขุดหน้าดินขึ้นมาหมา และกรองเอาน้ำเกลือใส่มาต้มเป็นเม็ดเกลือ 2.พื้นที่ บ้านดุง อำเภอบ้านดุง ที่ผลิตเกลือแบบต้มแบบตากโดยใช้วิธีการดูบน้ำเกลือขึ้นมาต้มและตากบน ลานซีเมนต์และลานดิน 3.พื้นที่โครงการเหมืองแร่โพแทช แหล่งอุดรเหนือและอุดรใต้ โดยเฉพาะใน เขตกิ่งอำเภอบึงสามพัน ที่มีการรวมกลุ่มกันต่อสู้เคลื่อนไหวกับกลุ่มทุนข้ามชาติในพื้นที่ ภายใต้อิทธิพลของธุรกิจสิ่งแวดล้อมอุดรธานี (ดูแผนที่ประกอบ)

ดังนั้น สนามของผู้ศึกษาจึงมีความหลากหลาย และมีความสัมพันธ์ที่แตกต่างกันตามสถานภาพของผู้ศึกษา ในแง่ที่พื้นที่ลุ่มน้ำหนองหาน ผู้ศึกษามีฐานะเป็นนักวิจัย ในขณะที่พื้นที่บ้านดุง เป็นพื้นที่ที่ผู้ศึกษาไม่คุ้นเคย แต่รับรู้ว่าเป็นแหล่งผลิตเกลือเชิงพาณิชย์ที่ใหญ่ในจังหวัดอุดรธานี ที่สร้างรายได้และผลกระทบให้กับคนรอบพื้นที่โรงงาน และพื้นที่โครงการเหมืองแร่โพแทชอุดรธานี ที่ผู้ศึกษาเคยเป็นนักพัฒนาและผู้เคลื่อนไหวในพื้นที่ ที่ทำให้การเก็บข้อมูลราบรื่นไม่ถูกชาวบ้านต่อต้านหรือขับไล่ออกจากหมู่บ้าน ดังเช่นนักวิจัยหลายกลุ่มที่พยายามเข้าไป เพราะชาวบ้านไม่ไว้วางใจ และหวาดกลัวว่าเป็นคนของบริษัทที่เข้าจ้างเข้ามาเก็บข้อมูล ซึ่งทำให้ข้อมูลที่ได้รับจากงานภาคสนามมีความแตกต่างกัน รวมถึงขอบเขตในการศึกษาก็กว้างขวางมากขึ้น ไม่จำกัดเฉพาะกลุ่มต่อต้านโครงการ แต่รวมไปถึงบริษัทข้ามชาติ กลุ่มสนับสนุน และกลุ่มอื่นๆ ที่เข้ามาอยู่ในสนามของสิ่งที่พูดถึงเกี่ยวกับเกลือและโพแทชด้วย เพื่อจะได้มองเห็นการประสานปะทะกันของสิ่งที่ถูกกล่าวถึง และความรู้ความจริงเกี่ยวกับเกลือและโพแทชของคนกลุ่มต่างๆ ซึ่งสอดคล้องกับกรอบทางทฤษฎีที่ผู้ศึกษาใช้เป็นแนวทางในการศึกษาและวิเคราะห์ในงานวิทยานิพนธ์เรื่องนี้

4. ทบทวนวรรณกรรมและงานวิจัยที่เกี่ยวข้องกับเกลือและโพแทช

งานศึกษาที่เกี่ยวข้องกับเรื่องเกลือและโพแทช มีจำนวนมากมายในเมืองไทย ทั้งอยู่ในรูปของหนังสือ วิทยานิพนธ์ สารนิพนธ์ บทความในวารสารต่างๆ ซึ่งผู้ศึกษาได้รวบรวมจำนวนกว่า 40 ชิ้น และข่าวในหนังสือพิมพ์ส่วนกลางและส่วนท้องถิ่นเกี่ยวกับเรื่องเกลือและโพแทช ตั้งแต่ปี พ.ศ. 2544 ถึงปัจจุบัน ซึ่งเนื้อหาเกี่ยวกับเกลือและโพแทช โดยผู้ศึกษาวิทยานิพนธ์ ได้วิเคราะห์เนื้อหาของวิทยานิพนธ์แต่ละชิ้น โดยการมองลงไปที่ประวัติศาสตร์ของการศึกษาปัญหา การโต้แย้ง การถกเถียงกันในประเด็นเรื่องของเกลือและโพแทช ซึ่งจะทำให้ผู้ศึกษาเข้าใจและมองเห็นประเด็นปัญหาสำคัญต่างๆ รวมทั้งข้อวิจารณ์ ข้อโต้แย้ง หรือสิ่งที่ถูกมองข้ามละเลย ที่พบในงานการศึกษาต่างๆ ซึ่งพูดถึงเกี่ยวกับเกลือและโพแทช โดยสะท้อนให้เห็นภาพการจัดการพื้นที่ทางกายภาพ ตั้งแต่การสำรวจของกรมทรัพยากรธรณี จนมาถึงการทำให้พื้นที่ ที่มีทรัพยากรธรรมชาติชนิดนี้ กลายเป็นพื้นที่ของการศึกษา และพื้นที่ของการลงทุน ที่จะนำไปสู่ประเด็นของงานวิทยานิพนธ์เรื่องนี้ที่ต้องการจะนำเสนอ

จากข้อมูลต่างๆ ที่รวบรวมจากเอกสาร หลักฐาน ทางวรรณกรรมเกี่ยวกับเกลือและโพแทช พบว่า ประวัติศาสตร์เกี่ยวกับการศึกษาเรื่องเกลือและโพแทชที่พบ เริ่มตั้งแต่ช่วงปี 2514 ถึงปัจจุบัน ทั้งการศึกษาวิจัยเชิงปริมาณและคุณภาพ ทั้งในรูปของหนังสือ วิทยานิพนธ์ สารนิพนธ์ งานวิจัย บทความ การรายงานข่าว ซึ่งแบ่งออกเป็นพัฒนาการในแต่ละช่วงเพื่อให้มองเห็นภาพรวมในงาน

แต่ละชิ้นที่ได้นำเสนอเกี่ยวกับเกลือและโพแทช บนข้อถกเถียงและภูมิหลังทางประวัติศาสตร์และช่วงเวลาที่แตกต่างกัน โดยผู้ศึกษาแบ่งโดยใช้เกณฑ์จากจุดเริ่มต้นของความสนใจเรื่องเกลือในอีสานในช่วงปี พ.ศ.2515 เป็นต้นมา รวมทั้งการสำรวจเกลือหินและโพแทชของกรมทรัพยากรธรณี ตั้งแต่ช่วงปี พ.ศ.2519 จนกระทั่งการพัฒนาในเชิงพาณิชย์ในช่วงปี พ.ศ. 2524 และปัญหาเรื่องผลกระทบทางสิ่งแวดล้อม ในช่วงปี พ.ศ. 2533 ถึงปัจจุบันได้ดังนี้คือ

1) ในช่วงปี พ.ศ. 2515- 2523 เรียกว่าช่วงของการค้นหาและสร้างองค์ความรู้เรื่องทรัพยากร

เนื้อหาหรือประเด็นในการนำเสนอเรื่องโพแทชและเกลือ เป็นประเด็นที่เกี่ยวข้องกับ ภูมิศาสตร์ และประวัติศาสตร์ โดยเป็นเอกสารและบทความ ที่เขียนโดยนักธรณีวิทยาและ ผู้เชี่ยวชาญทางด้านภูมิศาสตร์เป็นส่วนใหญ่และถูกตีพิมพ์ในวารสารข่าวสารการธรณี ในช่วงปีพ.ศ. 2519-2522 ซึ่งนำเสนอเรื่องแหล่งกำเนิดเกลือและโพแทชในภาคอีสาน การสำรวจแร่โพแทชและเกลือ หินในภาคอีสานของประเทศไทย ราคาและตลาดแร่โพแทชของโลก ทฤษฎีการเกิดโพแทชในภาค อีสานที่มองว่าภาคอีสานเคยเป็นทะเลมาก่อน และทำให้มีแร่เกลือหินและโพแทช อยู่ใต้พื้นดิน จำนวนมหาศาล บริเวณแอ่งสกลนครและแอ่งโคราช เช่น , ไปแตชอยู่หนไ¹⁸ , ไปแตชตอนอวสาน¹⁹ โดยไสว สุนทโรทก, สถานการณ์ของแร่ไปแตชของโลก²⁰ โดย เอมอร จงรักษ์ และ ข้อคิดเห็นการ กำเนิดเกลือไปแตชในภาคอีสาน²¹ โดยณรงค์ ถิรมงคล เป็นต้น รวมทั้ง รายงานสำรวจเศรษฐกิจและ ตลาดเกลือในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ²² โดยหน่วยวิชาการสาขาภาคตะวันออกเฉียงเหนือ ธนาкар แห่งประเทศไทย ที่พูดถึงตลาด วิธีการผลิต และปริมาณการผลิตเกลือในจังหวัดต่างๆของภาค อีสาน และมองว่า แหล่งผลิตเกลือเป็นเสมือนตลาดแรงงานของท้องถิ่น ที่ทำให้คนมีงานทำในฤดู แล้ง

¹⁸ ไสว สุนทโรทก “ไปแตชอยู่หนไ” ข่าวสารการธรณี ,ปีที่22 ฉบับที่11(พฤศจิกายน 2521): 37-43.

¹⁹ ไสว สุนทโรทก “ไปแตชตอนอวสาน (5)” ข่าวสารการธรณี ปีที่23 ฉบับที่3(มีนาคม 2521) :7-16.

²⁰ “สถานการณ์แร่ไปแตชปี2515-2519”ข่าวสารการธรณี ,ปีที่24 ฉบับที่7 (กรกฎาคม 2522)43-53.

²¹ “ข้อคิดเห็นการกำเนิดเกลือโพแทชในภาคอีสาน”วารสารข่าวสารการธรณี ปีที่ 23 ฉบับที่7(กรกฎาคม 2521) :25-39.

²² หน่วยวิชาการสาขาภาคตะวันออกเฉียงเหนือ ธนาкарแห่งประเทศไทย “รายงานการสำรวจ เศรษฐกิจ การผลิตและการตลาด ในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ ,” (กรุงเทพฯ :ธนาкарแห่งประเทศไทย,2521)

นอกจากนี้ยังมีการศึกษาพื้นที่ทำการผลิตเกลือซึ่งมีความสัมพันธ์ในเชิงสังคมและวัฒนธรรม เช่น บ่อพันขัน²³ ของพจน์ เกื้อกุล และ เกลือและการตั้งถิ่นฐานในภาคอีสาน²⁴ ของ แวน เลียร์ ในวารสารเมืองโบราณที่เป็นการสำรวจหลักฐานทางโบราณคดีเกี่ยวกับการตั้งถิ่นฐานและการผลิตเกลือ รวมถึงการปลูกข้าวเป็นต้น ดังนั้นงานเขียนในช่วงนี้มีลักษณะของการตื่นตัวในการสำรวจและค้นพบแหล่งแร่โพแทชและเกลือหิน พร้อมๆกับการขยายตัวของการผลิตเกลือในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ แถวอำเภอบ้านดุง จังหวัดอุดรธานี อำเภอมหาสารคาม จังหวัดสุรินทร์ และลำน้ำเสียว อำเภอบรบือ จังหวัดมหาสารคาม ที่สร้างมูลค่าทางเศรษฐกิจของประเทศ ทดแทนการผลิตเกลือจากทะเล ที่มีจำนวนลดน้อยลง เนื่องจากการขยายพื้นที่ทำนาเกลือ และการเปลี่ยนอาชีพของคนทำนาเกลือทำให้ ประเด็นเรื่องเกลือกลายเป็นสิ่งที่มีความสำคัญทางเศรษฐกิจพร้อมๆกับการค้นหาและพัฒนาแหล่งแร่ที่มีมูลค่าได้ดินขึ้นมาใช้ประโยชน์ในอนาคต

2) ในช่วงปีพ.ศ.2527-2535 เรียกว่าช่วงของการใช้ประโยชน์และความขัดแย้งเรื่องทรัพยากร

เรื่องของเกลือไม่ปรากฏในงานเขียนระหว่างช่วงปี พ.ศ.2523-2526 จนถึงช่วงปี พ.ศ.2527 ก็มีงานของคณะเศรษฐศาสตร์ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์เรื่อง ระบบตลาดและราคาเกลือในประเทศไทย²⁵ ของ อัมพัน พักมณี นอกนั้นก็จะเป็นประเด็นเรื่องของผลกระทบสิ่งแวดล้อมจากการผลิตเกลือเกลือของอีสาน โดยเฉพาะประเด็นของลำน้ำเสียวและพื้นที่อื่นๆที่ทำการผลิต ที่ออกมาในรูปแบบบทความทางวิชาการ เช่น เกลืออีสาน²⁶ โดยประเสริฐ วิทยารัฐ ที่ให้ข้อมูลเกี่ยวกับการกำเนิดเกลืออีสาน การผลิตและสภาพปัญหา โดยผู้ศึกษาเห็นว่า ต้องมีการควบคุมการทำเกลือในรูปแบบของน้ำเค็มเหมือนการทำเหมืองโดยทั่วไป และควรส่งเสริมให้มีการผลิตเกลือในอีสานต่อไปแต่ให้มีผลกระทบน้อย รวมถึงการนำเอาแร่ธาตุอื่นๆ เช่น แร่โปแตชขึ้นมาใช้ประโยชน์ในการผลิตปุ๋ย นอกจากนี้ก็มีรายงานข่าวความเคลื่อนไหว ของการต่อสู้เรียกร้องของชาวบ้านกับนายทุนรวมถึง โครงการพัฒนาขนาดใหญ่ที่จะทำให้เกิดการแพร่กระจายของดินเค็มและน้ำเค็ม เช่น ชุมเกลือ

²³ พจน์ เกื้อกุล “บ่อพันขัน” เมืองโบราณ 2,1 (ตุลาคม-ธันวาคม ,2518) : 73-78.

²⁴ แวน เลียร์, “Salt and Settlement in Northeast Thailand,” เมืองโบราณ 2 (เมษายน -กรกฎาคม 2515) :112-116.

²⁵ อัมพัน พักมณี “ระบบการตลาดและราคาเกลือในประเทศไทย.” (ปริญญานิพนธ์เศรษฐศาสตร์ มหาบัณฑิต คณะเศรษฐศาสตร์ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์,2527)

²⁶ ประเสริฐ วิทยารัฐ “เกลืออีสาน,” วารสารสุโขทัยธรรมมาธิราช 8 (กันยายน-ธันวาคม 2538) : 36-50.

ทองคำขาว เกลือบรปือ²⁷ โดย อัมภา วนาทรัพย์ดำรง, ระวังเกลือท่วมประเทศผันนาเกลือมาเป็นเหมือนโปแตซ²⁸ โดยบุญชัย เจียมจิตจรง , บทความอุทกวิทยาภาคอีสาน ดินเค็มผลกระทบทางสิ่งแวดล้อม²⁹ ของกรมพัฒนาที่ดิน, ดินเค็มในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ สภาพปัญหาและมาตรการในการทำเกลือในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ³⁰ โดยพงษ์เทพ จารุอำพรณ ที่กล่าวถึงสาเหตุการลักลอบทำเกลือโดยผิดกฎหมายโดยใช้น้ำเกลือจากใต้ดิน ซึ่งเป็นผลมาจากความต้องการใช้เกลือในการอุปโภคบริโภคในชีวิตประจำวันและใช้ในทางอุตสาหกรรม และการผลิตเกลือสมุทรและเหมืองเกลือละลายไม่สามารถตอบสนองความต้องการได้ ผู้เขียนได้เสนอว่าควรมีการควบคุมการทำเกลือลักษณะดังกล่าว โดยแทนที่ด้วยการส่งเสริมอุตสาหกรรมเกลือเต็มรูปแบบในลักษณะของนิคมอุตสาหกรรมขนาดใหญ่เพื่อใช้ทรัพยากรให้เกิดประโยชน์สูงสุดและป้องกันผลกระทบทางด้านสิ่งแวดล้อมไปพร้อมกันด้วย นอกจากนี้ ยังมีเอกสารรวบรวมการประชุมสัมมนาเรื่อง ดินเค็มผลกระทบทางสิ่งแวดล้อม ปัญหาทรัพยากรธรรมชาติภาคอีสาน และผลประโยชน์มหาศาลชาวบ้านไม่ได้ครอบครอง³¹ โดยกลุ่มองค์กรพัฒนาเอกชน ที่จัดขึ้นที่สถาบันวิจัยและพัฒนามหาวิทยาลัยขอนแก่น ในประเด็นปัญหาเรื่องลำน้ำเสียว และการลักลอบทำเกลือแบบผิดกฎหมาย ที่สร้างผลกระทบต่อสิ่งแวดล้อมและพื้นที่ทำการเกษตร แหล่งน้ำในพื้นที่จังหวัดมหาสารคาม

ในอีกด้านหนึ่งก็มีการพูดถึงความหมายของเกลือในฐานะของวัตถุเพื่อสุขภาพ เช่น เมื่อเกลือไม่ใช่แค่เพียงเกลือ³² ในวารสารหมอชาวบ้าน โดยสถาบันวิจัยด้านโภชนาการ มหาวิทยาลัยมหิดล ที่สัมพันธ์กับการส่งเสริมการบริโภคเกลือไอโอดีน ซึ่งเป็นแร่ธาตุสำคัญในการป้องกันโรคคอพอกโดยเฉพาะในเขตภาคเหนือและภาคอีสาน ซึ่งเป็นพื้นที่ ที่อยู่ห่างไกลจากทะเล ทำให้ได้รับอาหารที่

²⁷ อัมภา วนาทรัพย์ดำรง, “ขุมทองคำขาวเกลือบรปือ” เดลินิวส์ (21 มิถุนายน 2529) :8.

²⁸ บุญชัย เจียมจิตจรง, “ระวังเกลือท่วมประเทศ ผันนาเกลือเป็นเหมือนโปแตซ” ฐานเศรษฐกิจ (24 กุมภาพันธ์ ถึง 1 มีนาคม) :3

²⁹ สมชัย วงศ์สวัสดิ์และสมเจตต์ จุลวงษ์, “ เอกสารดินเค็มกับผลกระทบทางสิ่งแวดล้อม” อุทกวิทยาภาคอีสาน ดินเค็มในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ (กรุงเทพฯ:กรมพัฒนาที่ดิน,2532)

³⁰ พงษ์เทพ จารุอำพรณ, “สภาพปัญหาและมาตรการแก้ไขการทำเกลือในภาคตะวันออกเฉียงเหนือในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ” รัฐสภาสาร ปีที่39 ฉบับที่2 (กุมภาพันธ์ 2534):72-85.

³¹ มูลนิธิฟรีดิก นามัน กลุ่มประชาชนองค์กรพัฒนาเอกชน และมหาวิทยาลัยบางแห่ง, “ผลกระทบของสิ่งแวดล้อมปัญหาทรัพยากรธรรมชาติภาคอีสาน และผลประโยชน์มหาศาลที่ชาวบ้านไม่ได้ครอบครอง” เอกสารโรเนียว (มปท:มปป,2533)

³² แก้ว กังสดารอำไพ, “เมื่อเกลือไม่ใช่เป็นเพียงแค่เกลือ” หมอชาวบ้าน ปีที่132 ฉบับที่151 (พฤศจิกายน 2534) สถาบันวิจัยโภชนาการ มหาวิทยาลัยมหิดล.

มีธาตุไโอดีนน้อย จึงได้ มีการส่งเสริมการผลิตเกลือผสมไโอดีน โดยกระทรวงสาธารณสุข ซึ่งสอดคล้องกับข้อมูลในคอลัมน์เจาะตลาดธุรกิจก้าวหน้า เรื่อง เกลือปรุงทิพย์ บุกตลาด เน้นจุดขาย มีธาตุไโอดีนเป็นส่วนผสม³³ ที่สะท้อนให้เห็นการก้าวเข้ามาในระบบธุรกิจเกลือเพื่อสุขภาพ ที่วางจำหน่ายในรูปของผลิตภัณฑ์การบรรจุหีบห่อที่สวยงามมีราคาแพงกว่าเกลือทั่วไป และวางจำหน่ายในซูเปอร์มาเก็ตเพื่อเจาะตลาดชนชั้นกลางในเมืองทั่วประเทศ ของบริษัทเกลือปรุงทิพย์จำกัด ที่ผลิตเกลือแบบเหมืองละลาย ที่อำเภอพิมาย จังหวัดนครราชสีมา

โดยในช่วงนี้เอกสาร บทความต่างๆเกี่ยวกับเกลือและโพแทช จะเน้นไปที่ความสำคัญของเกลือใต้พื้นดิน ที่เป็นเหมือนขุมทรัพย์ทองคำขาวที่ถูกนำมาใช้สร้างมูลค่าทางเศรษฐกิจซึ่งมีการเพิ่มพื้นที่การผลิตและผลิตกันจำนวนมากในช่วงปี พ.ศ.2516 เป็นต้นมา หลังจากมีการค้นพบว่าใต้พื้นดินอีสานมีชั้นเกลือหินอันมหาศาลทับถมกันอยู่ พร้อมกับประเด็นในเรื่องผลกระทบทางสิ่งแวดล้อมที่เกิดขึ้น จากการผลิตเกลือในเขตต่างๆของภาคอีสาน โดยเน้นไปที่ประเด็นเรื่องของลำน้ำเสียว ที่มีผู้คนคัดค้านและเคลื่อนไหวต่อสู้ในพื้นที่ โดยเฉพาะชาวนา และการเชื่อมโยงเครือข่ายของการศึกษาระหว่างนักวิชาการ นักศึกษาและชาวบ้าน เช่นคณะกรรมการติดตามผลการสัมมนาปัญหาดินเค็มกับผลกระทบต่อสิ่งแวดล้อม เป็นต้น รวมถึงประเด็นใหม่ในการเปลี่ยนสภาพของเกลือจากวัตถุเชิงพาณิชย์กรรมและอุตสาหกรรมมาเป็นวัตถุเพื่อสุขภาพ ผนวกกับการประกอบธุรกิจของกลุ่มทุนที่มีเทคโนโลยีและมีทุนขนาดใหญ่ขึ้น เช่น บริษัทพิมาย ซอลต์ จำกัด ที่นำเทคโนโลยีการทำเหมืองแร่แบบละลายเข้ามาใช้และมีการนำมาผลิตเป็นเกลือเพื่อการบริโภคเป็นเกลือบริสุทธิ์ที่มีส่วนผสมของธาตุไโอดีนและวางจำหน่ายแบบเจาะกลุ่มเป้าหมาย ซึ่งเป็นผู้บริโภคอย่างกว้างขวางมากขึ้นและส่งผลให้การผลิตเกลือแบบพื้นบ้าน และแบบอุตสาหกรรมขนาดกลางและเล็ก ที่ผลิตเกลือแบบต้มและตาก กลายเป็นวัตถุดิบที่ถูกใช้ในอุตสาหกรรมเป็นหลัก

3) ในช่วงปี 2536-2544 เรียกว่าช่วงของการพัฒนาและการจัดการในเชิงพาณิชย์

ประเด็นเกี่ยวกับเกลือและโพแทช สะท้อนในรูปแบบของการศึกษาแบบวิธานิพนธ์มากที่สุด เช่น ผลกระทบต่อภูมิทัศน์วัฒนธรรมลำน้ำเสียวในเรื่องของการเปลี่ยนแปลงสภาพพื้นที่ในการใช้ที่ดิน ในเขตอำเภอบรบือ จังหวัดมหาสารคาม³⁴ โดย วณมพร พาหะนิษฐ์ ที่สะท้อนให้เห็นการ

³³ ธุรกิจก้าวหน้า “เกลือปรุงทิพย์ บุกตลาด เน้นจุดขาย มีธาตุไโอดีนเป็นส่วนผสม” เจาะตลาด (มีนาคม 2535) :102-104

³⁴ วณมพร พาหะนิษฐ์ “ผลกระทบจากการทำเกลือต่อภูมิทัศน์วัฒนธรรมบริเวณลุ่มน้ำเสียว ในเขตอำเภอบรบือ จังหวัดมหาสารคาม” (ปริญาการศึกษามหาบัณฑิต ภูมิศาสตร์ มหาวิทยาลัยมหาสารคาม,2538)

เปลี่ยนแปลงของสภาพภูมิทัศน์ทางวัฒนธรรม โดยเฉพาะการใช้ที่ดินเพื่อการผลิตเกลือเพื่อการค้าในเขตลำนํ้าเสียว จังหวัดมหาสารคาม เช่นเดียวกับการศึกษาเรื่อง ผลกระทบจากการผลิตเกลือสินเธาว์บ้านดุง อำเภอบ้านดุง จังหวัดอุดรธานี³⁵ ของ เพชร สุพัตกุล ได้ศึกษาผลกระทบจากการผลิตเกลือแบบต้มและแบบตากที่บ้านดุง แม้ว่าการผลิตเกลือจะมีผลกระทบกับพื้นที่ทางการเกษตร ดินเค็มและน้ำเค็ม แต่ก็ชี้ให้เห็นว่าการผลิตเกลือยังมีผลกระทบในทางบวกคือ คนมีรายได้จากการประกอบอาชีพต้มเกลือและเป็นแรงงานรับจ้างทำให้เศรษฐกิจในชุมชนขยายตัว ซึ่งสอดคล้องกับงานศึกษาเรื่อง บ่อเกลือบ้านท่าสะอาด กับวิถีชีวิตของชาวลุ่มน้ำสงคราม กรณีศึกษากันทำสะอาด อำเภอกะลา จังหวัดหนองคาย³⁶ ของ กุสุมา หงษ์ชูตา ได้สะท้อนให้เห็นแง่มุมทางวัฒนธรรมของการผลิตเกลือที่บ้านท่าสะอาด ทั้งในแง่พิธีกรรมเกี่ยวกับเกลือที่บ่อหัวแฮด การค้าขายเกลือระหว่างชุมชนรวมทั้ง การประกอบอาชีพเกี่ยวกับเกลือ ซึ่งผู้เขียนเสนอว่า ควรมีการปรับปรุงคุณภาพ และการบรรจุผลิตภัณฑ์ เพื่อเป็นสินค้าของชุมชนรวมถึงการสร้างการประชาสัมพันธ์ให้คนรับรู้และทำให้เป็นพื้นที่ศึกษาเรียนรู้เกี่ยวกับเกลือและวิถีชีวิตของคนในชุมชนหรืองานศึกษานโยบายสาธารณะของการผลิตเกลือ เรื่องแนวทางการจัดการอุตสาหกรรมเกลือสินเธาว์แบบยั่งยืน กรณีศึกษาอำเภอบ้านดุง จังหวัดอุดรธานี³⁷ โดย สุชาติ สุขสะอาด ที่วิเคราะห์ในเชิงของนโยบายและแผนการพัฒนาประเทศที่ไม่สอดคล้องกับการผลิตเกลือสินเธาว์ ซึ่งผู้เขียนสรุปว่ารัฐควรที่จะสนับสนุนประกอบอุตสาหกรรมเกลือสินเธาว์เพราะเป็นอาชีพของคนในชุมชน โดยเฉพาะเกลือต้มที่ใช้พื้นที่น้อยและสามารถสูบน้ำเกลือได้ดินได้ตลอดเวลาและควรจะทำในรูปแบบของประปาเพื่อจำหน่ายให้กับผู้ประกอบการโดยองค์กรส่วนท้องถิ่น

³⁵ เพชร สุพัตกุล “ผลกระทบจากการผลิตเกลือสินเธาว์:กรณีศึกษาตำบลบ้านดุง อำเภอบ้านดุง จังหวัดอุดรธานี.” (ปริญาศิลปศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาไทยคดีศึกษา(เน้นสังคมศาสตร์) มหาวิทยาลัยมหาสารคาม,2542)

³⁶ กุสุมา หงษ์ชูตา, “บ่อเกลือบ้านท่าสะอาดกับวิถีชีวิตของชาวลุ่มน้ำสงคราม กรณีศึกษากันทำสะอาด อ.เซกา จ.หนองคาย.” (ปริญาานิพนธ์ศิลปศาสตรมหาบัณฑิต สาขาไทยคดีศึกษา กลุ่มมนุษยศาสตร์ มหาวิทยาลัยมหาสารคาม,2544)

³⁷ สุชาติ สุขสะอาด, “แนวทางการจัดการอุตสาหกรรมเกลือสินเธาว์แบบยั่งยืน กรณีศึกษา อำเภอบ้านดุง จังหวัดอุดรธานี.” (ปริญาานิพนธ์ศิลปศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชานโยบายและการจัดการทรัพยากรและสิ่งแวดล้อม บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยเกริก,2544)

หรืองานศึกษาเรื่อง การศึกษากระบวนการยอมรับเทคโนโลยีการผลิตเกลือของบ้านหนองกว้าง อำเภอบ้านม่วง จังหวัดสกลนคร³⁸ โดยกาญจนา อุทัยเลี้ยง ที่ศึกษาเงื่อนไขการยอมรับเทคโนโลยีของชาวบ้าน ในเทคโนโลยีเตาต้มเกลือแบบห้องเผาไหม้เดี่ยวและเผาไหม้คู่ที่ใช้เกลือบเป็นเชื้อเพลิงของคณะวิศวกรรมศาสตร์ มหาวิทยาลัยขอนแก่น เพื่อลดต้นทุนการผลิตของผู้ประกอบการ รองลงมาก็เป็นข่าวและบทความ ที่เป็นเรื่องของผลกระทบทางสิ่งแวดล้อม เช่น การทำให้เกิดปัญหาดินเค็ม และการปนเปื้อนของน้ำเค็มลงสู่แหล่งน้ำเป็นส่วนใหญ่ เช่น คำถามถึงภูเขาเกลือผ่นน้ำมาละลายภูเขาเกลือ³⁹ โดย วีระ สดสังข์ , พลิกปุมศึกสามเฒ่าแห่งเกลือบ้านม่วง วานรนิวาส สกลนคร⁴⁰ ,ชีวิตสาวนาเกลือบ้านหาดยาว ต้มดินให้เป็นเกลือ อาชีพที่ไม่ต้องมีทุนรอน⁴¹ โดยชูชีพ ดำรงสันติสุข และ ต้มเกลือสินเธาว์ที่หนองเค็ม ภูมิปัญญาชาวบ้านอันล้ำค่า⁴² โดย ประสาท สายดวง

สุดท้ายรายงานการวิจัยเกี่ยวกับหน่วยงานของรัฐเรื่องของเศรษฐกิจและการพัฒนาอุตสาหกรรม เช่น ความเป็นไปได้และความเหมาะสมในการจัดตั้งนิคมอุตสาหกรรมเกลือสินเธาว์อำเภอบ้านดุง⁴³ โดย อานนท์ เศรษฐกรียงไกรและคณะ และ การผลิตและการตลาดเกลือของประเทศไทย⁴⁴ โดย กองวิจัยการเกษตร สำนักงานเศรษฐกิจการเกษตร ที่ศึกษาราคาของเกลือและปริมาณการใช้เกลือและความต้องการเกลือของประเทศที่มีเพิ่มสูงมากขึ้น โดยเฉพาะเกลือสินเธาว์ที่มีค่าใช้เพียงมลลไร่สูงกว่า และนำไปใช้ในภาคอุตสาหกรรมได้ดีกว่า มีต้นทุนการผลิตต่ำกว่าและ

³⁸ กาญจนา อุทัยเลี้ยง, “กระบวนการยอมรับเทคโนโลยีในการผลิตเกลือบ้านหนองกว้าง อำเภอบ้านม่วง จังหวัดสกลนคร.” (วิทยานิพนธ์ศิลปศาสตรมหาบัณฑิต สาขาไทยศึกษา มหาวิทยาลัยมหาสารคาม, 2546)

³⁹ วีระ สดสังข์, “โดยคำถามถึงโขงชีมูล ผ่นน้ำมาละลายภูเขาเกลือ” *อาทิตย์ข่าวพิเศษ* ปีที่ 17(1) ฉบับที่ 864(7) (31 ธันวาคม – 6 มกราคม 2537): 15.

⁴⁰ มติชน “พลิกปุมศึก 3 เฒ่า แห่งเกลือ บ้านม่วง-วานรนิวาส สกลนคร” *มติชน* (17 มกราคม 2538): 6.

⁴¹ ชูชีพ ดำรงสันติสุข, “ชีวิตสาวนาเกลือ ท่าหาดยาว ต้มดินให้เป็นเกลือ อาชีพที่ไม่ต้องมีทุนรอน” *มติชนรายวัน* (18 มิถุนายน 2538): 11.

⁴² ประสาท สายดวง, “ต้มเกลือสินเธาว์ที่หนองเค็ม ภูมิปัญญาชาวบ้านอันล้ำค่า” *มติชน* (17 มีนาคม 2540): 32.

⁴³ อานนท์ เศรษฐกรียงไกรและคณะ “รายงานการศึกษา ความเป็นไปและความเหมาะสมในการจัดตั้งนิคมอุตสาหกรรมเกลือสินเธาว์ อำเภอบ้านดุง จังหวัดอุดรธานี,” (กรุงเทพฯ : ศูนย์เศรษฐกิจอุตสาหกรรมภาคตะวันออกเฉียงเหนือ กองเศรษฐกิจอุตสาหกรรม กระทรวงอุตสาหกรรม, 2536)

⁴⁴ กองวิจัยการเกษตร สำนักงานเศรษฐกิจการเกษตร “การผลิตและการตลาดเกลือของประเทศไทย”. เอกสารเศรษฐกิจการเกษตร เลขที่ 88/2538 .

ผลผลิตมากกว่าเกลือสมุทร แต่ในขณะเดียวกันก็มีผลกระทบทางสิ่งแวดล้อมมากกว่า สำหรับปัญหาในอนาคตก็คือการเกิดโครงการเหมืองแร่โพแทช ที่จะทำให้มีปริมาณเกลือออกสู่ตลาดมากขึ้น ดังนั้น จะต้องมีการควบคุมการผลิตเกลือสินเธาว์เพื่อช่วยเหลือชาวนาเกลือสมุทร

ดังนั้น จากสิ่งที่พูดถึงเกี่ยวกับเกลือและโพแทชในงานศึกษาต่างๆ จะเห็นได้ว่าในช่วงนี้ประเด็นของเกลือมีความหลากหลาย ทั้งในแง่ของการจัดการเชิงธุรกิจ การพัฒนาเทคโนโลยีในการผลิตไม่ว่าจะเป็นวิธีการผลิต เชื้อเพลิงในการผลิตเพื่อประหยัดต้นทุนในการผลิต ผลกระทบทางสิ่งแวดล้อมที่เกิดขึ้นจากกระบวนการผลิตและ ความขัดแย้งในการผลิตเกลือระหว่างชาวบ้านผู้ผลิตเกลือและเจ้าหน้าที่ของรัฐ รวมทั้งเรื่องทางสังคม วัฒนธรรมและวิถีชีวิตที่เป็นเรื่องของภูมิปัญญาของบรรพบุรุษ เศรษฐกิจระดับชุมชนซึ่งเกิดจากการผลิตเกลือสินเธาว์ซึ่งเป็นอาชีพเสริมรวมถึงนโยบายของรัฐบาลในการพัฒนาเศรษฐกิจและอุตสาหกรรมจากการทำเกลือ ไม่ว่าจะเป็นโครงการการจัดตั้งนิคมอุตสาหกรรมเกลือที่บ้านดุง ซึ่งแสดงให้เห็นแนวความคิดที่ค่อนข้างสอดคล้องกันในประเด็นเกี่ยวกับการใช้ประโยชน์จากเกลือและโพแทชที่ควรมีการนำมาใช้ประโยชน์ควบคู่ไปกับการป้องกันผลกระทบทางสิ่งแวดล้อม เพราะเกลือเป็นวัตถุดิบมากมายมหาศาลและมีราคา เพื่อสร้างรายได้ทางเศรษฐกิจและพัฒนาอุตสาหกรรมของประเทศ

4) ในช่วงปี 2545ถึงปัจจุบัน เรียกว่าช่วงของการวางแผนนโยบายการจัดการทรัพยากรแร่ธาตุอย่างยั่งยืน

การศึกษาและวิจัยเกี่ยวกับเกลือ สะท้อนออกมาเกี่ยวกับประเด็นเรื่องของการจัดการและนโยบายสาธารณะมากที่สุด โดยเฉพาะ ในงานวิทยานิพนธ์ของนักศึกษามหาวิทยาลัย นักวิชาการในมหาวิทยาลัย และนักพัฒนาเอกชน ซึ่งต้องการแสวงหาทางออกในประเด็นปัญหาของเรื่องเกลือและโพแทช ซึ่งกำลังขัดแย้งอย่างรุนแรงในพื้นที่ เช่น งานวิจัยโครงการจัดการทรัพยากรเกลือ ดินเค็มและน้ำเค็มแบบยั่งยืนในภาคอีสานตอนบน โดยเป็นงานวิจัยระยะยาวต่อเนื่องระหว่างปี 2545 ถึงปัจจุบัน ซึ่งเป็นการทำงานร่วมกันระหว่างคณะเทคโนโลยีธรณี และคณะมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยขอนแก่น โดยได้รับการสนับสนุนด้านทุนจากกรมทรัพยากรธรณี ซึ่งเป็นเรื่องของการวางแผน การกำหนดยุทธศาสตร์ในการจัดการทรัพยากรดินเค็มและน้ำเค็มภาคอีสานให้สอดคล้องกับสภาพของแต่ละพื้นที่โดยข้อสรุปก็คือควรส่งเสริมการศึกษาเพื่อหาแนวทางนำเกลือที่มีอยู่ในภูมิภาคปริมาณมหาศาลมาใช้ประโยชน์ โดยให้มีผลกระทบน้อยที่สุดเพื่อเป็นสินค้าส่งออกในอนาคต หรือ งานวิจัยเรื่องการบริหารจัดการบ้านเมืองและสังคมที่ดี ด้านสิ่งแวดล้อม และการมีส่วนร่วมของประชาชน กรณีโครงการพัฒนาขนาดใหญ่ ของ สถาบันไทยคดีศึกษา

มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ โดยมีประเด็นปัญหา โครงการเหมืองแร่โพแทช อุตรธานี ที่ให้ข้อเสนอเกี่ยวกับแนวทางการบริหารบ้านเมืองและสังคมในด้านสิ่งแวดล้อมและการมีส่วนร่วมของประชาชน โดยวิพากษ์เกี่ยวกับกลไกของรัฐในการจัดการทรัพยากร ทั้งในเรื่องของกฎหมายแร่ รัฐธรรมนูญ สัญญา รายงานการศึกษาผลกระทบทางสิ่งแวดล้อม รวมถึงนโยบายของรัฐบาล โดยเสนอแนะนโยบายสาธารณะเกี่ยวกับการจัดการเกลือแบบต่างๆและโพแทชให้มีความสมดุลกัน โดยเฉพาะเกลือพื้นบ้านและเกลือแบบอุตสาหกรรมแบบต้มและตาก โดยไม่ให้โครงการเหมืองแร่โพแทชสร้างผลกระทบจากปริมาณเกลือที่ล้นตลาด และ งานวิจัยวิเคราะห์นโยบายสาธารณะกรณีศึกษา เกี่ยวกับการจัดการเกลืออีสาน วิถีชุมชน สู่อุตสาหกรรม⁴⁵ โดย เลิศศักดิ์ คำคงศักดิ์และเบญจรัตน์ เมืองไทย ในเรื่องนโยบายเกี่ยวกับการจัดการเกลือเพื่อการพัฒนาประเทศ โดยเชื่อมโยงให้เห็นความสำคัญของเกลือในอุตสาหกรรมต่างๆและการเข้ามาของทุนข้ามชาติที่จะทำให้เกลือแบบพื้นบ้านและเกลืออุตสาหกรรมของคนในพื้นที่หมดสิ้นไป โดยเฉพาะเกลือแบบอุตสาหกรรมในพื้นที่เพราะใช้ต้นทุนต่ำและทำลายสภาพแวดล้อมและระบบนิเวศอย่างมาก อีกทั้งนโยบายของรัฐบาลที่โอบอุ้มกลุ่มทุนข้ามชาติและกลุ่มทุนขนาดใหญ่ในประเทศในการใช้ทรัพยากรธรรมชาติของประเทศและทำลายธุรกิจเกลือในระดับท้องถิ่นให้หมดสิ้นไปจากตลาดการค้าเกลือ

นอกจากนี้ มีงานวิทยานิพนธ์ของนักศึกษาระดับบัณฑิตศึกษาที่นำเสนอประเด็นเกี่ยวกับการจัดการเกลือในเชิงธุรกิจ เพื่อสร้างรายได้ในทางเศรษฐกิจ รวมถึงปัญหาเรื่องผลกระทบสิ่งแวดล้อมที่เกิดจากการผลิตเกลือ อาทิเช่น การจัดการธุรกิจเกลือสินเธาว์ในอำเภอกันทรวิชัย จังหวัดมหาสารคาม⁴⁶ โดย ดำรง ภาณุตานนท์ ณ มหาสารคาม ได้ศึกษากระบวนการผลิตและปัจจัยที่มีผลต่อการประกอบธุรกิจ ไม่ว่าจะเป็นพื้นที่ที่ทางราชการอนุญาต การมีแรงงานมากเพียงพอ รวมทั้งการมีปัญหาลผลกระทบทางสิ่งแวดล้อมน้อยที่ทำให้เกิดการผลิตเป็นจำนวนมาก ผู้ศึกษาเห็นว่าควรยกเลิกกฎหมายที่ให้ผลิตได้ครึ่งปีให้ผลิตได้ตลอดทั้งปี เช่นเดียวกับ การศึกษาเรื่องผลกระทบต่อสิ่งแวดล้อมจากการผลิตเกลือแบบต้มและตากที่บ้านกุดเรือคำและบ้านจำปาดง

⁴⁵ เลิศศักดิ์ คำคงศักดิ์ และเบญจรัตน์ เมืองไทย , รายงานฉบับสมบูรณ์ เรื่องการวิเคราะห์นโยบายสาธารณะ กรณีศึกษาการจัดการเกลืออีสาน วิถีชีวิตชุมชนสู่อุตสาหกรรม. (กรุงเทพฯ : สถาบันวิจัยสาธารณสุข , 2548).

⁴⁶ ดำรง ภาณุตานนท์ ณ มหาสารคาม, “การจัดการธุรกิจผลิตเกลือสินเธาว์ในอำเภอกันทรวิชัย.” (วิทยานิพนธ์บริหารธุรกิจมหาบัณฑิต มหาวิทยาลัยมหาสารคาม, 2545)

อ.วณรนิवास จังหวัดสกลนคร⁴⁷ โดย ชัชวาลย์ น้อยคำยาง ศึกษาการผลิตเกลือแบบต้มและตาก เปรียบเทียบกัน พบว่ามีผลกระทบทางสิ่งแวดล้อมเหมือนกัน แต่ผู้ประกอบการมีการจัดการและ ชดเชยผลกระทบทางสิ่งแวดล้อมทำให้ลดความขัดแย้งในชุมชนลงได้ ผู้ศึกษาเห็นว่าควรมีการ ส่งเสริมการบรรจุหีบห่อและเติมสารไอโอดีนเพื่อเป็นสินค้าสร้างรายได้และควรผลักดันให้เป็นสินค้า หนึ่งตำบลหนึ่งผลิตภัณฑ์ หรือเรื่อง ปัจจัยที่มีอิทธิพลต่อปริมาณการผลิตเกลือสินเธาว์ กรณีศึกษา อำเภอบ้านม่วง จังหวัดสกลนคร⁴⁸ โดย รติสมย์ พิมัยสถาน จากการศึกษาพบว่า พื้นที่การผลิต จำนวนแรงงานและปริมาณเชื้อเพลิงมีผลต่อการประกอบอาชีพการผลิตเกลือสินเธาว์ รวมถึง ผลกระทบทางสิ่งแวดล้อม ดินเค็ม น้ำเค็มและความขัดแย้งกับชุมชนใกล้เคียง นอกจากนี้ยังมี เอกสารการวิจัยการสำรวจและข้อมูลเกี่ยวกับเกลือเรื่องเกลือสินเธาว์⁴⁹ โดย กลุ่มสามประสานการ จัดการทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม สำนักงานนโยบายและแผนทรัพยากรธรรมชาติและ สิ่งแวดล้อม กระทรวงทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม ที่ให้ข้อมูลเกี่ยวกับการผลิตเกลือสินเธาว์ ในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ การผลิตและการใช้ประโยชน์ในอุตสาหกรรมต่างๆ และให้ข้อเสนอ ในทางนโยบายว่า เกลือซึ่งเป็นผลพลอยได้จากเหมืองแร่โพแทช ซึ่งเป็นเกลือบริสุทธิ์ที่สามารถนำไปใช้ ได้ดีในอุตสาหกรรม และทำให้ประเทศไทยผลิตเกลือได้จำนวนมหาศาลที่จะทำให้เกิดการพัฒนา เศรษฐกิจและสังคมของประเทศในระยะยาว

รวมทั้งบทความ นาเกลือโบราณ วิถีชีวิตลูกอีสานที่กำลังหายไป⁵⁰ โดย มยุรี อัครบาล ที่ สะท้อนให้เห็นการเปลี่ยนแปลงของการผลิตเกลือแบบโบราณ ที่กำลังได้รับผลกระทบจากการ พัฒนาธุรกิจแบบอุตสาหกรรม การสร้างฝายอ่างเก็บน้ำในพื้นที่ผลิตเกลือ ราคาเกลือที่ตกต่ำและ ผลกระทบทางสิ่งแวดล้อม ซึ่งเป็นตัวแปรสำคัญในการผลิตเกลือสินเธาว์ ในช่วงนี้การศึกษา เกี่ยวกับเกลือในภาคอีสานจึงเน้นไปที่การบริหารจัดการทรัพยากรธรรมชาติได้ดินอันมีค่านี้ เนื่องจากการผลิตเกลือในจังหวัดต่างๆของภาคอีสานกำลังมีความสำคัญทางเศรษฐกิจและการ

⁴⁷ ชัชวาลย์ น้อยคำยาง, “ผลกระทบต่อสิ่งแวดล้อมจากการผลิตเกลือแบบต้มที่บ้านกุดเรือคำกับแบบ ตาก กรณีศึกษาบ้านจำปาดง ตำบลกุดเรือคำ อำเภอมโนรมย์ จังหวัดสกลนคร.” (ปริญญานิพนธ์ศิลปศาสตร มหาบัณฑิต สาขาวิชาไทยคดีศึกษา มหาวิทยาลัยมหาสารคาม,2545)

⁴⁸ รติสมย์ พิมัยสถาน, “ปัจจัยที่มีอิทธิพลต่อปริมาณการผลิตเกลือสินเธาว์กรณีศึกษาบ้านม่วง จังหวัด สกลนคร.” (รายงานศึกษาอิสระปริญญาเศรษฐศาสตรมหาบัณฑิต มหาวิทยาลัยขอนแก่น,2546)

⁴⁹ กลุ่มสามประสานการจัดการทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม สำนักงานนโยบายและแผน ทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม กระทรวงทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมเกลือสินเธาว์. (กรุงเทพฯ : กระทรวงทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม,2547)

⁵⁰ มยุรี อัครบาล, “นาเกลือโบราณ วิถีชีวิตลูกอีสานที่กำลังหายไป” คมชัดลึก (12 กุมภาพันธ์ 2547):38

พัฒนาอุตสาหกรรมของประเทศ พร้อมกับปัญหาเรื่องของผลกระทบและความขัดแย้งที่เพิ่มขึ้นตามมา ทำให้ต้องมีการศึกษาแนวทางการจัดการเกลือแบบยั่งยืน ทั้งในด้านผลผลิตในทางเศรษฐกิจและการป้องกันผลกระทบทางสิ่งแวดล้อมให้มีความสอดคล้องกัน รวมทั้งการค้นพบแร่โพแทชชนิดที่ดีที่สุดในโลกในพื้นที่ ทำให้เรื่องของเกลือหินและโพแทชได้รับความสนใจอย่างมาก รวมถึงสถานการณ์ในปัจจุบันของอุตสาหกรรมเกลือขนาดใหญ่ของกลุ่มทุนต่างชาติในจังหวัดอุดรธานี ที่กำลังมีการเคลื่อนไหวคัดค้านกลุ่มทุนข้ามชาติของชาวบ้านในพื้นที่และนักพัฒนาเอกชนที่กำลังรุนแรงในปัจจุบัน

ข้อคิดเห็นเกี่ยวกับงานศึกษาหรือเอกสารที่กล่าวถึงเกลือและโพแทช

จากประวัติศาสตร์ของการศึกษาเรื่องเกลือข้างต้น เรื่องของเกลือและโพแทชถูกวางบนฐานคิดในเรื่องของทรัพยากรที่นำไปสู่การสร้างความรู้เกี่ยวกับเกลือและโพแทช ที่สัมพันธ์กับเรื่องทางภูมิศาสตร์ (Geography) ประวัติศาสตร์ (History) เศรษฐศาสตร์ (Economy) สังคมวัฒนธรรม (Salt and Socio-Culture) การเมือง (Political) และสิ่งแวดล้อม (Environment) ที่ทำให้ความรู้เรื่องเกลือถูกอธิบายในแง่มุมต่างๆ ที่เชื่อมโยงกับความรู้เรื่องการจัดการทรัพยากรเพื่อการพัฒนาประเทศ ผู้ศึกษาพบข้อสังเกตที่น่าสนใจอยู่หลายประการ ภายใต้ข้อถกเถียงต่างๆ ที่สร้างขึ้นมากเกี่ยวกับปัญหาเรื่องเกลือและโพแทช ไม่ว่าจะเป็นประเด็นหลักในทางภูมิศาสตร์ ประวัติศาสตร์ เศรษฐกิจสังคม วัฒนธรรม การจัดการทรัพยากร และสิ่งแวดล้อม รวมทั้งการเมืองซึ่งเป็นเรื่องของการจัดการและนโยบาย ซึ่งประเด็นเหล่านี้ไม่ได้แยกขาดออกจากกันอย่างเด็ดขาดแต่ยังมีการเชื่อมประสานกันอยู่ภายใต้มิติทัศน์และความคิดเกี่ยวกับเกลือและโพแทชในฐานะของความเป็น ‘ทรัพยากร’ ซึ่งเป็นวาทกรรมหลักในการศึกษาวิเคราะห์ของแต่ละบุคคลและองค์กรทั้งภาคราชการ และเอกชนที่พูดและเขียนเกี่ยวกับเรื่องเกลือและโพแทช ภายใต้แนวคิดอื่นๆ ที่ประกอบกันทั้งทางภูมิศาสตร์ เศรษฐกิจ สังคม วัฒนธรรมและการเมือง ซึ่งสร้างความรู้และสร้างความหมายของเกลือและโพแทชในรูปแบบต่างๆ ทั้งวัตถุดิบทางเศรษฐกิจ ที่ผูกพันกับเรื่องของตลาด วิธีการผลิตและราคาของเกลือและโพแทชในตลาด ในทางประวัติศาสตร์ ที่พูดถึงความสัมพันธ์ทางโบราณคดี ในเรื่องของการตั้งถิ่นฐานของชุมชน วิถีชีวิตและการผลิตเกลือในอดีต ในทางภูมิศาสตร์ที่สัมพันธ์กับพื้นที่ของแหล่งแร่ ปริมาณแร่สำรอง ความคุ้มทุนต่อการลงทุน ประเภทชนิดของแร่ ในทางสังคมและวัฒนธรรม เกลือสัมพันธ์กับวิถีชีวิตของคน วัฒนธรรมปลาแดก วัฒนธรรมอาหาร การแลกเปลี่ยนการพึ่งพาระหว่างกัน หรือพิธีกรรมที่เกี่ยวข้องกับเกลือ รวมทั้งในทางการเมือง เกลือและโพแทช จะสัมพันธ์กับเรื่องของนโยบาย

การจัดการทรัพยากรธรรมชาติ เรื่องของกฎหมาย และเรื่องของอำนาจในการต่อสู้แย่งชิงทรัพยากร เป็นต้น

สิ่งเหล่านี้ ได้สร้างนัยของเกลือและโพแทช ในมุมมองที่ค่อนข้างจะแยกส่วนมากกว่าจะเชื่อมโยงประสานกันเป็นแบบภาพรวม เมื่อเราอ่านงานที่เกี่ยวกับเกลือและโพแทชในทางเศรษฐกิจ เราก็จะมองเห็นความสัมพันธ์ของมันในทางเศรษฐกิจ เป็นวัตถุที่มีคุณค่ามีราคา แต่เราไม่สามารถจะมองเห็นนัยอื่นๆที่ไม่ปรากฏและไม่ถูกพูดถึง เช่น เรื่องปัญหาผลกระทบทางสิ่งแวดล้อม ความขัดแย้งทางสังคม และยังเป็นการศึกษาที่เน้นให้เห็นพัฒนาการของการเปลี่ยนแปลงจากการผลิตแบบพื้นบ้านไปสู่อุตสาหกรรม ทำให้ดูราวกับว่าการจัดการเรื่องของเกลือจะต้องมุ่งไปสู่รูปแบบเชิงพาณิชย์กรรมและอุตสาหกรรม ทำให้สิ่งที่เรียกว่าการผลิตเกลือสินเธาว์แบบพื้นบ้าน กลายเป็นสิ่งที่ต้องตอบสนองต่อการเปลี่ยนแปลง เป็นสิ่งที่สร้างรายได้และควรพัฒนาไปสู่ระบบเศรษฐกิจในเชิงพาณิชย์ ซึ่งแตกต่างจากพื้นที่ ที่ผู้ศึกษาได้ลงไปศึกษา บริเวณลุ่มน้ำหนองหาน ที่ไม่ได้ผลิตเพื่อการค้าแต่ผลิตเพื่อการบริโภคในครัวเรือนเป็นสำคัญ และมีข้อจำกัดที่น่าสนใจมากมายในการไม่ทำการผลิตเพื่อการค้าขายเช่น การขาดแรงงาน และวัตถุดิบในการต้ม เป็นต้น ในขณะที่เดียวกัน การอธิบายแบบภูมิศาสตร์ ธรณีวิทยา วิทยาศาสตร์ และเศรษฐศาสตร์ ทำให้มิติในการอธิบายผูกขาดอยู่ที่ตัวของเกลือในแง่ของคุณสมบัติ แหล่งกำเนิด ปริมาณความหนาของแร่ ราคาแร่ มูลค่าในตลาดโลก มากกว่าเรื่องของตัวคนที่สัมพันธ์กับการจัดการเชิงพื้นที่ที่มีโลกทัศน์ ความคิดต่อเรื่องของเกลือและโพแทช ผ่านวัฒนธรรม วิธีชีวิตประจำวัน ผ่านสิ่งที่ถูกกล่าวถึง ไม่ว่าจะเป็นนิทานปรัมปราท้องถิ่น เช่น ตำนานผาแดง นางไอ่ ที่ชาวบ้านเชื่อมโยงคำอธิบายถึงหยานะกับความไม่ต้องการที่จะให้มีเหมืองแร่ในพื้นที่กับไม่เคยถูกพูดถึงร่วมกับประเด็นหลักอื่นๆเลย เพราะความเชื่อนี้เป็นเหมือนจารีต เป็นกฎเกณฑ์ที่ทำให้คนในชุมชนเข้าเคารพ พึงพาธรรมชาติอย่างสมดุลง และหวาดกลัวหยานะที่จะเกิดขึ้นจากการกระทำที่ฝ่าฝืนหรือทำลายธรรมชาติของพวกเขา ซึ่งตรงกันข้ามกับแนวความคิดในทางวิทยาศาสตร์ ที่เชื่อในเรื่องเหตุผล การควบคุมและจัดการกับธรรมชาติ รวมถึงสิ่งที่เหนือธรรมชาติ ไว้ภายใต้ความไม่มีเหตุผล ความรู้ของท้องถิ่น จึงไม่สามารถปะทะกับความรู้หลักที่ถูกสร้างขึ้น ภายใต้ความเป็นไปได้ของการอธิบายหรือการพูดถึงเกลือและโพแทชที่สร้างความรู้และความจริง รวมถึงความถูกต้องในสิ่งที่สามารถพูดได้ โดยผ่านเรื่องของภูมิศาสตร์ ประวัติศาสตร์ เศรษฐศาสตร์และกฎหมาย ที่เป็นเรื่องของเหตุผลและความก้าวหน้า มากกว่าเรื่องของสัญชัญหรือสัญลักษณะที่เป็นเรื่องของความหมาย ความรู้สึกและความคิดของคนที่มีต่อวัตถุที่เรียกว่าเกลือและโพแทชในพื้นที่

ดังนั้นสิ่งที่เราพูดและคิดเกี่ยวกับเกลียวและโพแทชในแง่มุมต่างๆ มันสะท้อนถึงตัวความรู้ชุดต่างๆ ที่อยู่เบื้องหลัง ที่เข้ามาควบคุมจัดการ ความคิดของเรา โดยที่เราเองไม่เห็นตัวของอำนาจที่กระทำการจัดการควบคุมเราอยู่ แต่เราเห็นความรู้ของเกลียวและโพแทช ที่สร้างความเป็นไปได้ให้กับเราในการพูดเกี่ยวกับมันในเชิงของทรัพยากรที่เชื่อมโยงสัมพันธ์กับเรื่องภูมิศาสตร์ ประวัติศาสตร์ เศรษฐกิจ สังคม วัฒนธรรม และการเมือง ในทางตรงกันข้ามสิ่งเหล่านั้นก็ทำให้เราเข้าใจความรู้บางอย่างที่ถูกข่มขัง ปิดบัง อำพรางความรู้บางอย่างไม่ให้ปรากฏขึ้นมาหรือถูกทำให้ด้อยลงไปรวมทั้งไม่มีพื้นที่สำหรับการอธิบาย ซึ่งเป็นประเด็นสำคัญที่ผู้ศึกษาต้องการที่จะเปิดเผยและอธิบายมันให้เห็นถึงความพยายามแทรกตัวของความเชื่อท้องถิ่นต่างๆ โดยเฉพาะตำนานผาแดงนางไอ่ที่ตำนาน ต่อร่องกับกระแสความคิดหลักเกี่ยวกับการพัฒนาเมืองแร่ที่เข้ามาในชุมชน

5.แนวคิดและทฤษฎีที่ใช้

ในงานศึกษาวิทยานิพนธ์ชิ้นนี้ ได้ใช้วิธีวิทยาของ มิเชล ฟูโก (Michael Foucault) ในสองประเด็นหลักที่ผู้ศึกษามองว่า สามารถนำมาใช้เป็นแนวทางในการวิเคราะห์และกรอบของการศึกษา ส่วนแรกคือ สิ่งที่เราเรียกว่า ปฏิบัติการของวาทกรรม (Discursive Practices)⁵¹ ที่เป็นมากกว่าเรื่องของภาษา หรือคำพูด แต่เป็นเรื่องของอำนาจที่แสดงออกมาในการปฏิบัติจริงของวาทกรรมในสังคม และส่วนที่สองที่เป็นเรื่องของอำนาจและความรู้ (Power/Knowledge) ที่แสดงให้เห็นการปะทะกันของความหมายและความรู้ เพราะในพื้นที่ทางสังคม มีวาทกรรมอยู่มากมายเต็มไปหมด และครอบครองพื้นที่ทางสังคมจนมาถึงพื้นที่ส่วนตัว แต่ในขณะเดียวกันบริบทหรือพื้นที่ของวาทกรรมและความรู้นั้น ยังมีวาทกรรมอื่นๆ หรือความรู้ย่อยอื่นๆ ที่ถูกละเลย และไม่ได้รับความสนใจ ที่เราควรจะให้ความสนใจ เหมือนที่ฟูโก พยายามศึกษาวิธีการแบบวงศาวិทยา เพื่อที่จะ

⁵¹ ในทัศนะของ ฟูโก Discursive Practice มีความสัมพันธ์กับ Statement เขาเสนอว่าเราต้องนิยามมันหรืออธิบายมันในการปฏิบัติจริงของมัน ในสภาพเงื่อนไขเหตุการณ์ของมัน กฎเกณฑ์ที่เกี่ยวข้องกับมัน และสนามที่มันดำเนินการหรือปฏิบัติการ ที่เรียกว่า Discursive practice ซึ่งฟูโกยอมรับว่าวาทกรรมประกอบสร้างจากกลุ่มของสัญลักษณ์ และภาษา ก็คือสิ่งที่ประกอบสร้างของสัญลักษณ์ ที่ทำให้ภาษาไม่มีความหมายที่สมบูรณ์ในตัวของมันเอง แต่ความหมายของมันมาจากสัญลักษณ์ต่างๆที่รวมกันเข้า และถูกกำหนดบนสิ่งที่ถูกกล่าวถึง (Statement) ที่ควบคุมพวกเขาอยู่ภายใน ภาษาจึงมีอยู่จริงในระบบความเป็นไปได้ของสิ่งที่ถูกกล่าวถึง สุดท้ายฟูโกก็สรุปว่าวาทกรรมมันมีการแกว่ง หรือผันแปรของความหมาย ที่เขามองว่าความจริงของมันเพิ่มมากขึ้นกับการให้ความหมายของมัน ที่ถูกเก็บรักษามันในช่วงเวลาหนึ่ง เช่นเดียวกับขอบเขตหรือสถานการณ์ที่เฉพาะ ดังนั้นแม้ว่า Sign Language Statement, Discourse จะไม่ใช่สิ่งเดียวกันแต่มันก็สัมพันธ์ในเรื่องของการสื่อความหมาย

ศึกษาและความเข้าใจกับความแตกต่างหลากหลาย ในร่องรอยของความรู้และการต่อสู้ต่างๆ ดังที่ ความรู้ย่อยๆ ถูกปฏิเสธจากอำนาจและความรู้ทางวิทยาศาสตร์⁵²

สิ่งที่ผู้ศึกษามองก็คือ ความหมายของสิ่งต่างๆ ที่ถูกกล่าวถึงในปฏิบัติการของวาทกรรม มัน ทำงานอย่างไร และความหมายที่สื่อผ่านภาษาหรือการกล่าวถึงสิ่งนั้น มันมาสัมพันธ์กับตัวเรา อย่างไร ทั้งในแง่ของวัตถุที่ภาษาเข้ามาครอบครอง และการรับรู้ความจริงเกี่ยวกับสิ่งเหล่านั้น รวมทั้งโลกที่เราอยู่ ซึ่งเป็นเสมือนกฎเกณฑ์ที่เข้ามาจัดการความคิดของเรา ซึ่งสะท้อนให้เห็น ความสัมพันธ์ของการสถาปนาความรู้ การสร้างความหมายและต่อสู้ช่วงชิงความหมาย เพื่อสร้าง อำนาจต่อเรื่องดังกล่าว

ดังนั้น ผู้ศึกษาจะเน้นงานศึกษาของมิเชล ฟูโก ในสองช่วง ที่ใช้วิธีการศึกษาแบบ Archaeology และ Genealogy ในเรื่อง Madness and Civilization⁵³, The Order of Things⁵⁴, Discipline and Punish⁵⁵ และ Power/Knowledge จึงมีความน่าสนใจ ในการเปิดความเข้าใจต่อ เรื่องของปฏิบัติการของวาทกรรม ความรู้ และอำนาจ และงานวิทยานิพนธ์ชิ้นนี้ จึงให้ความสำคัญ กับวาทกรรม ที่ไม่สามารถแยกออกจากการพูด ซึ่งเป็นสถานการณ์ที่วาทกรรมแสดงตัวตนออกมา การ พูดจึงเป็นปฏิบัติการของวาทกรรม ที่เป็นเสมือนแบบแผน กฎเกณฑ์ ค่านิยม ความรู้และมาตรฐาน หรือความเชื่อ ที่ครอบคลุมชีวิตมนุษย์อยู่ในความสามารถของการสื่อความหมายของมนุษย์ ดังนั้น ภาษาได้กลายมาเป็นส่วนหนึ่งของชีวิตมนุษย์ ที่มีอิทธิพลต่อความคิดและการปฏิบัติของมนุษย์ใน สังคม

1.วาทกรรมและปฏิบัติการของวาทกรรม (Discourse and Discursive Practices)

ใน Madness and Civilization ฟูโกบรรยายประวัติศาสตร์ของความบ้าในปัจจุบัน ที่ สถานะของความบ้า ไม่ได้เปลี่ยนแปลงอย่างเป็นวิวัฒนาการต่อเนื่องจากอดีตถึงปัจจุบัน เพราะ

⁵² Michel Foucault, "Two Lectures" Power/Knowledge selected Interviews and Other Writings 1972-1977. (Ed.) by Colin Gordon. (New York :Pantheon Books,1980), pp. 82-83.

⁵³ Michel Foucault , Madness and Civilization : A History of Insanity in the Age of reason. (London:Tavistock publication,1965)

⁵⁴ Michel Foucault , The Order of Things: An Archaeology of the Human Sciences. (New York : Books,1970)

⁵⁵ Michel Foucault, Discipline and Punish The Birth of the Prison. (trans.) Alan Sheridan. (Harmondsworth:Penguin Books,1977)

สถานะของความบ้าในยุคปัจจุบันแตกต่างจากยุคก่อน และเปลี่ยนแปลงอย่างไม่ต่อเนื่อง เพราะอิทธิพลของวาทกรรมที่ครอบงำพื้นที่ทางสังคม ที่ทำให้เรามองความบ้าอย่างที่ยึดมั่นเป็นในปัจจุบัน คำถามของฟูโกต์ต่อเรื่องนี้ก็คือ สังคมแต่ละยุคสมัยพูดถึง ‘ความบ้า’ อย่างไร และปฏิบัติต่อ ‘คนบ้า’ อย่างไร

ฟูโกต์ แสดงให้เห็นประวัติศาสตร์ความบ้าในประวัติศาสตร์ยุโรปของยุคกลาง ที่เป็นการรู้แห่งยุคสมัย ความบ้ามีการผันแปรและเปลี่ยนแปลงไปตามวาทกรรมชุดอื่นๆ ที่มีอิทธิพลและครอบงำพื้นที่ทางความคิดของเราในการอธิบายลักษณะของสิ่งที่เรียกว่าความบ้าในปัจจุบัน เช่น ประวัติศาสตร์ความรู้เกี่ยวกับความบ้าของยุโรปในยุคกลาง ที่เริ่มจากภูมิปัญญาอันพิเศษที่ได้รับจากพระผู้เป็นเจ้า มาสู่ความรู้เหตุผลและความบ้ากลายเป็นความชั่วร้ายและเป็นมลทินของสังคม คนบ้าถูกรวมกับพวกอาชญากร และขอทาน รวมทั้งถูกแยกออกจากคนปกติในสังคม จนกระทั่งการพัฒนาความรู้ในศตวรรษที่ 19 ได้ทำให้ความบ้ากับความปกติไม่ได้มีความแตกต่างกัน คนบ้าสามารถฟื้นฟูรักษาให้หายและอยู่ร่วมกับคนปกติได้ เพราะเป็นเหตุผลในระบบหนึ่งที่แตกต่างจากระบบเหตุผลอื่นๆ ดังนั้นคนบ้าจึงถูกปลดปล่อยออกจากสถานกักกัน โรงพยาบาลบ้ามาอยู่ภายใต้อำนาจการดูแลของจิตแพทย์ หรือกล่าวให้ง่ายก็คือ ในช่วงเวลาหนึ่งเรามีความรู้ชุดหนึ่งที่จำกัดการรับรู้ ความเข้าใจของเรา และทำให้เราพูดถึงมัน ในขณะที่เดียวกันก็มีความรู้ชุดหนึ่งที่ถูกกีดกันหรือแยกออกไป โดยการทำให้เงียบและทำให้ไม่ถูกพูดถึง (Silent of Language) เช่น เราอธิบายเรื่องของความบ้าเป็นอาการทางจิตมากกว่าการกระทำของสิ่งที่เหนือธรรมชาติ เพราะเป็นสิ่งที่ไม่มีเหตุผลเป็นต้น

ดังนั้น ในช่วงยุคของการปฏิวัติทางภูมิปัญญาในในศตวรรษที่ 17-18 วาทกรรมว่าด้วยเหตุผลจึงเป็นแบบแผนของการคิดของมนุษย์ในการอธิบายเกี่ยวกับความบ้าได้ดีที่สุด แต่เมื่อเข้าสู่ศตวรรษที่ 19 ความบ้าจึงถูกจำแนกออกจากพวก ‘คนผิดปกติ’ ภายใต้วาทกรรมที่ได้รับอิทธิพลจากจิตวิเคราะห์ของฟรอยด์ (Freud) คือเรื่อง ‘อาการป่วยทางจิต’ สิ่งเหล่านี้คือ การเปลี่ยนแปลงมโนทัศน์ว่าด้วยความบ้า จากภาวะของความบ้า ไปสู่อาการป่วยทางจิต ที่ดำเนินไปพร้อมกับการสถาปนาความรู้ วิชาการในสังคมสมัยใหม่ ซึ่งแสดงให้เห็นอิทธิพลของวาทกรรม ภาษาที่จำแนกแยกแยะ จัดประเภท และให้คุณค่าต่อความบ้า และทำให้ความบ้าเป็นเช่นนั้น เช่น เรื่องของความเจ็บป่วยทางจิต (mental illness) ที่สร้างความเป็นอื่นของความบ้า ในช่วงเวลาหนึ่งที่ทฤษฎีจิตวิเคราะห์กำลังมีอิทธิพล อาการทางจิตจึงมีลักษณะไม่แตกต่างจากคนปกติ มันไม่ใช่ความผิดปกติหรือความไร้เหตุผล เพราะมันเป็นเหตุผลอีกชุดหนึ่งต่างหาก คนบ้าคือคนปกติที่มีอาการป่วยทางจิต จึงไม่ต้องอยู่ร่วมกับพวกเปี่ยงเบน ผิดปกติ เช่นนักโทษ ในคุก แต่มีโรงพยาบาลสำหรับดูแล

บำบัดฟื้นฟู ให้พวกเขากลายเป็นคนปกติและออกสู่สังคมได้ ซึ่งแตกต่างจากความคิดเรื่องความบ้าในยุคก่อนๆ ทำให้ความบ้าไม่ถูกพูดถึงในนัยดังกล่าว หรือถูกทำให้เป็นอื่นโดยวาทกรรมทางจิตเวช จิตวิทยา จิตวิเคราะห์ ที่สร้างความรู้ใหม่ในสังคม⁵⁶

เช่นเดียวกับงาน The Order of Things ฟูโกเขียนเกี่ยวกับประวัติศาสตร์ของวิชาความรู้ที่เกี่ยวข้องสัมพันธ์กับตัวมนุษย์ คือวิชานิติศาสตร์ เศรษฐศาสตร์ และชีววิทยา ซึ่งก่อนหน้านี้ไม่เคยมีวิชาเหล่านี้อยู่เลยจนกระทั่งในศตวรรษที่ 18 ที่มนุษย์ได้กลายเป็นวัตถุแห่งการศึกษา วิชาเหล่านี้จึงปรากฏขึ้นมา ในเรื่องชีวิตของมนุษย์ ภาษาของมนุษย์ และปากท้องของมนุษย์ ดังนั้น วิชาเหล่านี้ไม่ได้มีประวัติศาสตร์ต่อเนื่องยาวนานแต่อย่างใด แต่มันผันแปรไปตามวาทกรรมที่ครอบงำสังคมและส่งผลต่อการเปลี่ยนแปลงทางความคิด เมื่อภาษามีบทบาทสำคัญในการบ่งบอกความจริงของมนุษย์

ดังที่ฟูโก ได้บอกถึงความรู้ในยุคฟื้นฟูศิลปวิทยาการที่อิงอยู่บนฐานของความคล้ายคลึง (La ressemblance) ระหว่างสิ่งต่างๆ จนมาศตวรรษที่ 17-18 เช่นใบหน้าที่คนกับท้องฟ้า ดวงตา กับดวงดาว ความรู้จึงเป็นการเปรียบเทียบความเหมือน ของสิ่งต่างๆ ด้วยการจำแนกแยกแยะและความแตกต่าง ในการสร้างความรู้ การส่งผ่านความรู้ เช่นเดียวกับ วิชาความรู้เกี่ยวกับมนุษย์ที่มีความเปลี่ยนแปลงและไม่ต่อเนื่อง ตามวาทกรรม (Discourse) ที่ครอบงำความคิดของมนุษย์ในแต่ละช่วงเวลา ซึ่งสัมพันธ์กับบทบาทของภาษาในการสร้าง ความรู้และความจริงให้กับมนุษย์ ดังข้อหนังสือที่เกี่ยวกับถ้อยคำและสรรพสิ่ง

งานศึกษาชิ้นนี้ ฟูโกได้แสดงให้เห็นการใช้แนวทาง Archaeology ด้วยการขุดค้น สืบหา และมองลงไปยังสิ่งที่พบเห็นในแต่ละยุคสมัยที่กองทับถมกันอยู่ เพื่อค้นหากรอบความรู้(episteme) ที่เป็นกรอบกำกับเครือข่ายของความรู้ ความเชื่อ วิธีคิดต่อสิ่งต่างๆในสังคม ซึ่งปรากฏอยู่ด้วยถ้อยคำ ข้อเขียนเกี่ยวกับเรื่องต่างๆ ที่แพร่กระจายและไหลเวียนอยู่ในสังคม เป็นวาทกรรมและแหล่งอ้างอิงของยุคสมัย ในการสร้างความหมายให้กับสิ่งต่างๆของผู้คนในยุคนั้น อาจกล่าวได้ว่า Archaeology เป็นการศึกษาร่องรอยของกฎเกณฑ์ที่สร้างความหมายหรือเป็นตัวกำหนดให้กับสิ่งต่างๆ ในรูปวาทกรรมและปฏิบัติการของวาทกรรมว่าด้วยเรื่องนั้นๆ ดังนั้นสรรพสิ่งต่างๆในสังคม จึงเป็นเพียงผลผลิตของวาทกรรมชุดหนึ่งเท่านั้น

⁵⁶ Rudi Vesker, *Michel Foucault Genealogy as Critique*, (trans.) Chris Turner, (London: Verso, 1995), p. 21.

งานทั้ง 2 ชิ้นของฟูโกข้างต้น ได้ชี้ให้เห็นความเข้าใจของวาทกรรมเป็นเรื่องของสิ่งที่ถูกพูด ซึ่งปฏิบัติการของวาทกรรมทำให้เกิดกระบวนการจำแนก แยกประเภท และการตั้งดูด ความรู้ชุดนั้นเข้ามา เพื่อทำให้คนรับรู้เข้าใจต่อเรื่องดังกล่าว และความรู้ ความจริงดังกล่าวมันไม่คงที่ แต่มีการเปลี่ยนแปลงตลอดเวลา ภายใต้กฎเกณฑ์ของวาทกรรม ของสิ่งที่พูด ที่คนในสังคมสามารถพูดถึงมันได้ รวมทั้งการสถาปนาผู้พูดให้มีความชอบธรรมในการพูดด้วยการรับรองจากสถาบันทางสังคม เช่นแพทย์ ที่ได้รับการรับรองจากแพทยสมาคม หรือโรงพยาบาลที่ให้อำนาจแพทย์ในการตรวจตรา วินิจฉัยร่างกายของคนไข้ รวมถึงการกรีดมีดลงไปบนเรือนร่างของมนุษย์ เพื่อการรักษา ซึ่งเป็นความรู้ ในทาง "กายวิภาค" และ "ศัลยกรรมผ่าตัด" ในขณะที่ยุคสมัยแรกเริ่มที่ยังไม่มีวิชาการแพทย์ ผู้ที่ทำเช่นนั้นย่อมไม่แตกต่างจากอาชญากร ที่ทำร้ายคนอื่น เจ็บอันตรายๆ เหล่านี้ที่ก่อให้เกิดวาทกรรมต่างๆ ขึ้นมาในสังคม

ดังนั้น สิ่งที่ฟูโกค้นพบจากแนวทาง Archaeology ก็คือ ความไม่ต่อเนื่อง (Discontinuity) จุดเริ่มต้นที่หลากหลาย (Threshold) รอยแตกแยก (Rupture) จุดแตกหัก (Break) การเปลี่ยนรูป (Mutation) การก้าวข้าม (Shift) ช่องว่าง (Gap) การแทรกแซง (Interruption) การแทนที่ (Displacement) และการเปลี่ยนแปลง (Transformation) ของวาทกรรมต่างๆ⁵⁷ ที่แสดงให้เห็นความไม่คงที่ หรือเปลี่ยนแปลงของวาทกรรมในสังคมภายใต้กฎเกณฑ์ของวาทกรรมที่สะท้อนผ่านภาคปฏิบัติการของมันในสถานการณ์ต่างๆ ที่มันปรากฏและเปิดเผยตัวเองออกมา ผ่านการพูด ดังนั้นการจะเข้าใจวาทกรรม (Discourse) ได้ ก็ต้องวิเคราะห์ปฏิบัติการของวาทกรรม ในการแสดงให้เห็นเครือข่ายของการสื่อความหรือภาษา ที่ทำให้สามารถสื่อสารกันได้ พูดด้วยกันได้ ซึ่งสิ่งเหล่านี้ได้สร้างความเป็นไปได้ของความรู้ ที่อยู่ภายใต้เงื่อนไขของวาทกรรมและสามารถปะทะประสานกับวาทกรรมชุดอื่นๆ ได้ ทั้งชุดที่ขัดแย้ง แตกต่าง ก็สามารถมาประสานกันได้ ในสถานการณ์หนึ่ง และเกิดเป็นความรู้ใหม่ขึ้นมา ซึ่งเหตุการณ์ที่วาทกรรมเปิดเผยตัวออกมาในสถานการณ์หนึ่งก็คือ ปฏิบัติการของวาทกรรม

2. ความรู้และอำนาจ (Power and Knowledge)

การเคลื่อนที่ของการศึกษาแบบ Archaeology ไปสู่สิ่งที่เรียกว่าวาทวิทยา หรือ Genealogy โดยการมองที่แนวคิด Genealogy การปะทะกันเรื่องความรู้ทั่วไปที่เป็น Savoir และแนวความคิดเรื่องอำนาจ โดยมองลงไปที่ปัญหาซึ่งเปิดเผยให้เห็นการปะทะกันของความรู้ชุดต่างๆ

⁵⁷ Michel Foucault, *The Archaeology of Knowledge and the Discourse on Language*. (trans.) Alan Sheridan. (New York: Pantheon Books, 1972), p. 21.

ในการทำให้คนเข้าใจเกี่ยวกับเรื่องเกลือกและโพแทช และกลวิธีของความจริง (Machinery of Truth) ที่ทำให้ความจริงของเกลือกกลายเป็นสิ่งที่เรารู้ และเข้าใจต่อการเข้ามาของอำนาจในการจัดการทรัพยากรธรรมชาติได้พื้นดินอีสาน

ในงาน Discipline and Punish ของฟูโก ถึงแม้ว่าเนื้อหาเกี่ยวกับคุกและการควบคุม นักโทษ หรือประวัติศาสตร์ของการจองจำ แต่วิธีการอธิบายของเขา กินความครอบคลุมพื้นที่ทางสถาปัตยกรรมของสังคมสมัยใหม่ ไม่ว่าจะเป็นคุก โรงพยาบาล โรงเรียน วัด หรือค่ายทหาร ที่ทำให้เขาพบการก่อรูปของวาทกรรม และปฏิบัติการของวาทกรรมในพื้นที่เหล่านั้น ที่สะท้อนให้เห็นความสัมพันธ์ของความรู้และอำนาจที่มาคู่กัน และความรู้ที่ผลิตอำนาจขึ้นมา ในวิธีการแบบวงศาวิทยา ดังที่เห็นได้จาก วาทกรรมที่ว่าด้วยอาชญากรรมและการลงโทษ โดยใช้คุกซึ่งเป็นพื้นที่สำหรับสร้างระเบียบวินัยและการควบคุมอาชญากร แต่เมื่อวาทกรรมว่าด้วยอาชญากรเปลี่ยนแปลงไป ทำให้คุกที่ควบคุมอาชญากรเปลี่ยนแปลงไปด้วย จากคุกที่เคยปิดตายจากโลกภายนอก กลายเป็นคุกที่เปิดตัวเองกับโลกภายนอกมากกว่า และอาชญากรก็ไม่ได้แตกต่างจากพลเมืองอื่นๆ เป็นแต่เพียงผู้หลุมฝัง หรือกระทำความผิด ที่สามารถปรับปรุงตัวให้ดีขึ้นได้ แต่ในอีกด้านหนึ่งคุกก็เปิดเผยให้เห็นความแยบยลของอำนาจสมัยใหม่ ในพื้นที่เปิดโล่ง ที่สามารถตรวจตราสอดส่องได้กว้างขวางมากขึ้น และฝึกฝนควบคุมร่างกายหรือระเบียบวินัยของนักโทษ ได้อย่างเป็นปกติ และไม่ใช้การลงโทษที่รุนแรงดังเช่นอดีต แต่เป็นอำนาจควบคุม ผ่านกระบวนการสร้างบรรทัดฐาน (Normalization) โดยใช้เครื่องมือที่เรียกว่า "ระเบียบวินัย"(Discipline) ซึ่งได้กลายมาเป็นเป้าหมายของพื้นที่ทางสังคม ไม่ว่า ในโรงเรียน โรงพยาบาลหรือโรงงาน เป็นต้น

งานชิ้นนี้ของฟูโก เป็นการสืบค้นความรู้ทางประวัติศาสตร์ เพื่อทำความเข้าใจว่าเอกลักษณ์และความหมายของสิ่งต่างๆ เหล่านั้น หรือวาทกรรมชุดนั้น มันมีการถูกสร้างขึ้นมาและมีการเปลี่ยนแปลงอย่างไรบ้าง ซึ่งอาจเรียกได้ว่าเป็นประวัติศาสตร์ของปัจจุบัน (History of Present) ดังนั้น วิธีการแบบวงศาวิทยา จึงเป็นการเปิดเผยให้เห็นองค์ประกอบต่างๆ ที่ดำรงอยู่ด้วยกัน (Coexistence) โดยการอธิบายคุณลักษณะที่มาประสานกัน และให้ความสำคัญต่ออำนาจ/ความรู้ที่กำกับ ระบอบของความจริง (Regime of Truth) ฟูโก พูดยังวงศาวิทยาของเขาว่า

“วงศาวิทยาควรที่จะถูกมอง เช่นเดียวกับความพยายามอย่างหนึ่ง กับความรู้ทางประวัติศาสตร์ ที่มาจากการถูกจองจำ การจัดวางพวกเขา ซึ่งทำให้ความรู้ดังกล่าว เป็นปรัภักษ์ ขัดแย้งและต่อสู้กับการบีบบังคับทางทฤษฎี ในความเป็นเอกภาพและรูปแบบของวาทกรรมทางวิทยาศาสตร์ วงศาวิทยาจึงเป็นพื้นฐานที่อยู่บนปฏิริยาสะท้อนกลับของความรู้ท้องถิ่น ความรู้แยกย่อย (Local

Knowledge)....ในทางตรงกันข้ามกับลำดับชั้นของความรู้ทางวิทยาศาสตร์ และผลกระทบที่เกิดขึ้นโดยธรรมชาติภายในอำนาจของพวกเขา”⁵⁸

ดังนั้น ความจริงจึงเป็นเสมือนองค์ประธาน (subject) ที่อำนาจ/ความรู้ทำงานเชื่อมกัน ฟูกูโกบอกว่า ไม่มีความสัมพันธ์ทางอำนาจที่ปราศจากความเกี่ยวข้องกันในการประกอบสร้างหรือสถาปนาของสนามแห่งความรู้ และไม่มีความรู้ใดที่ดำรงอยู่โดยไร้อำนาจ หรือไม่ผลิตอำนาจ ความรู้และอำนาจสร้างการก่อเกิดให้กันและกัน ด้วยเหตุนี้ อำนาจจึงทำงานและควบคุมเหนือชีวิตของเรา อำนาจและความรู้จึงเป็นสิ่งที่เกี่ยวข้องสัมพันธ์กัน และอำนาจไม่ใช่สมบัติของผู้ใด แต่ดำรงอยู่คู่กับการกระทำหรือการปฏิบัติ นั่นคืออำนาจเป็นยุทธศาสตร์ของการกระทำที่ถูกต้องวาง ไปพร้อมกับเรื่องของความรู้ ที่ไม่มีใครสามารถครอบครองไว้แต่เพียงผู้เดียว แต่มันมีการไหลเวียนอยู่ภายในสังคม ที่คนกลุ่มต่างๆสามารถหยิบฉวย ต่อเติม สร้างความหมายใหม่ได้อย่างไม่หยุดนิ่ง และเมื่ออำนาจกำหนดความรู้ การขยายตัวของความรู้คือการขยายตัวของอำนาจในวาทกรรม⁵⁹

แนวความคิดของฟูกูโก และการวิเคราะห์ของเขาช่วยเหลือนับสนุน กับเรื่องของความรู้และอำนาจ ในการมองอำนาจเป็นเชิงลบ ที่อำนาจเป็นประเด็นเกี่ยวกับการกีดกัน บังคับ สกัดกั้น ควบคุม ตัดตอน ปิดบัง⁶⁰ สัมพันธภาพทางอำนาจจึงอยู่ในแนวตั้งฉาก จากจุดหนึ่งไปสู่จุดหนึ่ง จากบนลงล่าง โดยก้าวไปสู่แนวความคิดเรื่องอำนาจที่ปรากฏในรูปของอำนาจเชิงบวก มองอำนาจในลักษณะตัดผ่านระหว่างกัน (Intersection) ที่สำคัญก็คือการมองอำนาจในเชิงบวกที่เป็นเรื่องของความมีประสิทธิภาพของความจริงที่ปรากฏอยู่ “อำนาจผลิตความจริง ก่อนที่มันจะบีบบังคับ ควบคุม” (The Formula Power Produces Reality before it represses)⁶¹ อำนาจจึงอยู่ทุกที่ที่เมื่อมันขับเคลื่อนตัวมันเองในวาทกรรมแต่ละชุดเพื่อเข้ามาควบคุม ครอบครอง เหนือชีวิตของเรา ความรู้เป็นเพียงผลผลิตของอำนาจ ที่เบียดบัง สกัดกั้น หรือเบียดขับ ความรู้ย่อยๆให้อยู่ภายใน

⁵⁸ อ้างจาก Michel Foucault ที่ว่า A Genealogy should be seen as a kind of attempt to emancipate historical knowledge from that subjection, to render them ,that is capable of opposition and of struggle against the coercion of a theoretical ,unitary, formal and scientific discourse. It is base a reactivation of local knowledge – of minor knowledge- in opposition to the scientific hierarchisation of knowledge and the effects intrinsic to their power...” ,1980 p. 85.

⁵⁹ Rudi Vesker, *Michel Foucault: Genealogy as Critique*, (Trans.) Chris Turner, (London: Verso,1995), p. 67.

⁶⁰ Ibid.,70.

⁶¹ Gilles Deleuze, *Deleuze Gilles Foucault*. (Trans.) by Sean Hand.(The university of Minnesota Press,1988), p. 39

ขอบเขตของความไม่น่าเชื่อถือ ไม่ถูกยอมรับ และกระทำให้งานปกิติกรรมดาจนได้รับการยอมรับกันในสังคม

สิ่งที่วิทยานิพนธ์ชิ้นนี้นำเอาความคิดของฟูโกมาอธิบายเรื่องเกลื้อและโพแทช คือ การช่วงชิงความจริงและความหมายของความรู้ที่เกิดจากวาทกรรมต่างๆ โดยเฉพาะความรู้ย่อยที่ถูกเบียดขับจากปริณทลทางสังคม แต่ความรู้ย่อยเหล่านี้ เป็นสิ่งซึ่งควรได้รับความสนใจ ศึกษาภายใต้วาทกรรมที่ความหลากหลาย ที่ปรากฏร่องรอยของการต่อสู้และความขัดแย้งต่างๆ ในการพยายามปลดปล่อยตัวเองจากความรู้ที่เป็นวิทยาศาสตร์หรือวาทกรรมหลัก คนในพื้นที่โครงการเหมืองแร่โพแทชอุดรธานี ได้ใช้วาทกรรมของท้องถิ่นในการต่อสู้เคลื่อนไหว ภายใต้อำนาจที่สร้างความเป็นไปได้ให้เกิดการกระทำบางอย่างในสังคม เช่น การพัฒนา ที่สร้างความเป็นไปได้ต่อการจัดการ คนพื้นที่และทรัพยากร สิ่งต่างๆ เหล่านี้ล้วนประกอบสร้างจากวาทกรรม วาทกรรมของเกลื้อและโพแทช จึงไม่ได้เป็นเพียงแค่เรื่องของข้อเท็จจริง ข้อมูล ที่นำเสนอเท่านั้น แต่รวมไปถึงการต่อสู้เพื่อช่วงชิงการนำในการสร้างกฎเกณฑ์หรือแบบแผนว่า อะไรคือการจัดการทรัพยากรเกลื้อและโพแทชใต้พื้นดินอีสาน โดยสร้างวาทกรรมว่าด้วยเรื่องเกลื้อและโพแทช เพื่อให้ผู้คนยอมรับในวาทกรรมที่สร้างขึ้นมาอย่างแพร่หลาย ดังนั้นอาจกล่าวได้ว่า วาทกรรมชุดต่างๆ ที่สร้างความจริง ความรู้ต่อเรื่องใดเรื่องหนึ่ง ไม่ว่าจะเป็นความรู้กระแสหลัก หรือความรู้ย่อย ที่เป็นกรอบกำหนดในสิ่งที่เราสามารถกล่าวถึง เขียนถึง บรรยาย อธิบาย เข้าใจและตัดสินใจคุณค่าต่อสิ่งต่างๆ ได้ ดังที่ฟูโก กล่าวว่า

“Let us give term genealogy to the union of erudite knowledge and local memories which allow us to establish a historical knowledge of struggles and to make use of this knowledge tactically today”⁶²

ดังนั้นวาทกรรมว่าด้วยเกลื้อและโพแทช ถือว่าเป็นคู่ขัดแย้งของการแย่งชิงพื้นที่ของวาทกรรม โดยอำนาจที่มีอยู่แล้วในความรู้หนึ่ง และความรู้ที่เกิดจากอำนาจท่ามกลางความแตกต่างนั้น ซึ่งปรากฏตัวชัดเจนในการอธิบายทำความเข้าใจต่อปัญหาเรื่องเกลื้อและโพแทช อำนาจจึงอยู่คู่กับความรู้ รวมทั้งความจริงที่ทำให้คนรับรู้ เข้าใจ และอยู่ใต้บังคับการ ของวาทกรรมใดวาทกรรมหนึ่ง เช่น ปฏิบัติการของเรื่องเกลื้อและโพแทช ได้สร้างระเบียบวินัย หรือแบบแผนของอำนาจ ให้คนยอมรับความจริงต่อเรื่องดังกล่าวในปัจจุบัน

⁶² Michel Foucault, “Two Lectures” *Power/Knowledge selected Interviews and Other Writings 1972-1977*. (Ed.) by Colin Gordon. (New York :Pantheon Books,1980), p. 83.